

पोषणमैत्री स्थानीय शासन संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका २०८२

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

पोषणमैत्री स्थानीय शासन संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका

- प्रकाशक : सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
प्राविधिक सहयोग : बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्च
(सचिवालय : जागृति बाल तथा युवा सरोकार नेपाल)
वर्ल्ड भिजन इन्टरनेशनल नेपाल
- प्रकाशन प्रति : १०००
डिजाईन : इकिगाई टेक्नोलोजी प्रा.लि.
प्रकाशन मिति : २०८२

पुस्तिकाको बारेमा

स्थानीय तहको नीति, योजना, कार्यक्रम र कार्य प्रक्रियामा पोषण केन्द्रित तथा पोषण संवेदनशील कार्यक्रम समावेश गरी सबै व्यक्तिसमा पोषण सेवा प्राप्तिको सुनिश्चिता गर्न समर्थ बनाउने वातावरण सिर्जना हुने गरी कार्यान्वयन गरिने बहुक्षेत्रीय प्रयास पोषणमैत्री स्थानीय शासन हो। सबै व्यक्तिको शारीरिक, बौद्धिक, संवेगात्मक तथा सामाजिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका पोषक तत्वहरू उपलब्धताको सुनिश्चिता हुने गरी मानव पुँजीको विकास गर्न पोषणमैत्री शासन आवश्यक पर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्य (SDG) २०३० का १७ मध्ये १२ वटा लक्ष्यमा पोषणसँग सम्बन्धित सूचकहरू समावेश छन्। नेपालमा बहुआयामिक गरिवी दर १७.४ प्रतिशत रहेकोमा यसको मुख्य कारण कुपोषण र बालबालिकाको विद्यालय जानबाट वञ्चित हुनु हो। सम्पन्न वर्गका बालबालिकामा पुङ्कोपन १६.५५ प्रतिशत मात्र देखिएको छ भने अत्यन्तै गरिव वर्गमा यो दर ४९.२ प्रतिशत पुगेको छ। त्यस्तै, शिक्षित आमाबाट जन्मेका बालबालिकामध्ये २२.७५ प्रतिशतमा पुङ्कोपन देखिएको छ भने अशिक्षित आमाबाट जन्मेकामा यो दर ४५.५५ प्रतिशत रहेको छ।

नेपालमा बाल मृत्युको लगभग ५ प्रतिशत मृत्यु जन्मेको एक वर्षभित्रै र ६७ प्रतिशत जन्मेको २ दिन (नवजात अवस्था) भित्रै हुन्छ। आधाभन्दा बढी (५३ प्रतिशत) बालबालिकाको मृत्युको कारण कुपोषण रहेको छ। पोषणस्थितिमा सुधार नभई बाल मृत्युदरमा कमी ल्याउन सकिने सम्भावना न्यून छ। भिटामिन 'ए' को अवस्था सुधारले ३४ प्रतिशतसम्म बाल मृत्युदर घटाउन मद्दत गर्छ। गम्भीर शीघ्र कुपोषण भएको बच्चा, अन्य बच्चाको तुलनामा ५ देखि २० गुणा बढी मृत्यु हुन सक्ने संभावना रहन्छ। ६ महिनासम्म आमाको दूधमात्र खुवाएको अवस्था तथा उचित पूरक आहार पाएमा २० प्रतिशतसम्म बाल मृत्युदर घटाउन सकिन्छ। यसलाई थप प्रभावकारी र राज्यले निर्धारण गरेको लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि स्थानीय सरकारको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ। स्थानीय सरकारले पोषण मैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गरेमा मात्र निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्न सहज हुने देखिन्छ।

यसै सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न, नेपाललाई समृद्ध बनाउन, मानवअधिकार, सवैधानिक अधिकार विकसित राष्ट्रको लक्ष्य पूरा गर्न पोषण क्षेत्रमा लगानी बढाउनु अपरिहार्य देखिन्छ। नेपाल सरकारले जनाएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूलाई सम्बोधन गर्न सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारले स्थानीय तहलाई सहयोग उपलब्ध गराउने, स्थानीय तहले वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा पोषणलाई प्राथमिकतामा राख्ने र कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउने तथा योजना तर्जुमामा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यो जानकारी पुस्तिका प्रभावकारी हुनेछ।

पोषणको क्षेत्रमा नेपाल सरकारले राखेको लक्ष्य तथा दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्नका लागि यस पोषणमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी जानकारी पुस्तिकाले सहज हुने अपेक्षा मन्त्रालयले लिएको छ। यस जानकारी पुस्तिकाले यस अभियानलाई थप प्रवर्धन गर्न सहयोग पुग्दछ भन्ने विश्वास लिएका छौं। यस पुस्तिका तयार गर्ने क्रममा लेखन तथा सम्पादन साथै प्रकाशन गर्न सहयोग गर्नुहुने सबैप्रति मन्त्रालय हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ।

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

विषयसूची

परिच्छेद एक: परिचय

१.१ पृष्ठभूमी	६
१.२ पोषणसम्बन्धी मुख्य विषयहरू	७
१.३ नेपालमा कुपोषणको अवस्था	९
१.४ पोषणसम्बन्धी विश्वव्यापी लक्ष्य र नेपालको अवस्था	१०
१.५ पोषण सुधारको प्रवेशविन्दु	११
१.६. पोषण अवस्था सुधार गर्ने सन्दर्भमा नेपालमा भएका प्रमुख प्रयासहरू	११
१.६.१ भोकमरी र कुपोषणसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा, १९७४	११
१.६.२ बालअधिकार महासन्धि (CRC), १९८९	१२
१.६.३ पोषण सेवाको विस्तारका लागि (Scaling Up Nutrition–SUN) गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू	१२
१.७. नेपालमा कुपोषण घटाउन बहुक्षेत्रीय प्रयासहरू	१३
१.८ पोषणसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था तथा नीतिहरू	१३

परिच्छेद दुई: बहुक्षेत्रीय पोषण योजना

२.१ पृष्ठभूमी	१४
२.२ बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-तेस्रो	१५
२.३ पोषणको अवस्था सुधारको लागि अवधारणात्मक ढाँचा	१५
२.४ पोषणका लागि प्रणालीगत पद्धति	१६

परिच्छेद तीन: पोषणमैत्री स्थानीय शासन

३.१ अवधारणा	१८
३.३ पोषणमैत्री स्थानीय शासनको उद्देश्य	१८
३.४ पोषणमैत्री स्थानीय शासन किन	१९
३.५ मैत्री स्थानीय शासनको महत्त्व, अवसर र चुनौतीहरू	१९
३.६ पोषणमैत्री स्थानीय शासनका विषयक्षेत्र	२२
३.७ स्थानीय तहमा पोषण सवाललाई मुलप्रवाहीकरण	२३

परिच्छेद चार: पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यान्वयन गर्न संस्थागत भूमिका

४.१ संङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२४
४.२ प्रदेश सम्पर्क मन्त्रालयको भूमिका	२४

४.३ प्रदेश विषयगत मन्त्रालय	२५
४.४ जिल्ला समन्वय समिति	२५
४.५ स्थानीय सरकार	२६
४.६ वडा समिति	२६
४.७ विकास साभेदार, नागरिक समाज, प्राज्ञिक र निजी क्षेत्रको संलग्नता	२६
४.८ समुदायमा आधारित समूहहरूको भूमिका	२७

परिच्छेद पाँच: पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यान्वयन प्रकृया

परिच्छेद छ: पोषणमैत्री स्थानीय शासनको संस्थागत संरचना

६.१ गाउँ/नगरपालिका स्तरीय निर्देशक समिति	२९
६.१.१ निर्देशक समितिका कार्यहरू	२९
६.२ वडास्तरीय सहजीकरण तथा कार्यान्वयन समिति	३०
६.२.१ सहजीकरण तथा कार्यान्वयन समितिका कार्यहरू	३०

परिच्छेद सात: पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा प्रकृया

७.१ जिल्लास्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समिति	३१
७.१.१ जिल्ला स्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार	३१
७.२ प्रदेशस्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समिति	३२
७.२.१ प्रदेशस्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार	३२
७.३ पोषणमैत्री वडा घोषणा	३२
७.४ पोषणमैत्री गाउँ र नगरपालिका घोषणा	३३
७.५ पोषणमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन	३३

१.१ पृष्ठभूमी

सामाजिक र मानव पूँजीको विकासमा बाधक बनेको कुपोषणलाई न्यूनीकरण गर्न नेपालमा लामो समयदेखि विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । ग्लोबल न्यूट्रिशन रिपोर्ट २०१४ अनुसार नेपालमा बालबालिकाको ४५ प्रतिशत मृत्युको प्रत्यक्ष कारण कुपोषण हो । त्यस्तै, विश्व पोषण प्रतिवेदन, २०१६ ले पोषणमा गरिएको लगानीले १६ गुणासम्म प्रतिफल दिने देखाएको छ । विश्व बैंकको प्रतिवेदन २०१८ अनुसार कुपोषणकै कारण नेपालको कूल राष्ट्रिय उत्पादन (GDP) मा ७ प्रतिशत क्षति भएको छ ।

कुपोषणलाई पुङ्कोपन, कम तौल, ख्याउटेपन र मोटोपनका आधारमा वर्गीकृत गरिन्छ । नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०१६ अनुसार पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकामध्ये ३६ प्रतिशतमा पुङ्कोपन, २७ प्रतिशतमा कम तौल र १० प्रतिशतमा ख्याउटेपन देखिएको छ । त्यस्तै, पाँच वर्षमुनिका बालबालिकामध्ये २.१ प्रतिशतमा बढी तौल वा मोटोपन पाइन्छ भने प्रजनन उमेरका महिलामध्ये २२ प्रतिशतमा बढी तौल वा मोटोपन र १७ प्रतिशतमा दीर्घकालीन कुपोषण (शक्तिको कमी) देखिएको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य (SDG) २०३० का १७ मध्ये १२ वटा लक्ष्यमा पोषणसँग सम्बन्धित सूचकहरू समावेश छन् । नेपालमा बहुआयामिक गरिवी दर १७.४ प्रतिशत रहेकोमा यसको मुख्य कारण कुपोषण र बालबालिकाको विद्यालय जानबाट वञ्चित हुनु हो । सम्पन्न वर्गका बालबालिकामा पङ्कोपन १६.५५ प्रतिशत मात्र देखिएको छ भने अत्यन्तै गरिव वर्गमा यो दर ४९.२ प्रतिशत पुगेको छ । त्यस्तै, शिक्षित आमाबाट जन्मेका बालबालिकामध्ये २२.७५ प्रतिशतमा पङ्कोपन देखिएको छ भने अशिक्षित आमाबाट जन्मेकामा यो दर ४५.५५ प्रतिशत पुगेको छ ।

नेपालको संविधानले स्वच्छ वातावरणको हक, शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्य, महिला तथा बालबालिकाको हक, सामाजिक न्याय र सामाजिक सुरक्षालाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेको छ । यसैअनुसार संविधानले स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी तथा सरसफाइ, लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण जस्ता विषयलाई राज्यको प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रावधान गरेको छ । साथै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइलाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा समेटिएको छ । अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्था ऐन, २०७४ अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइ जस्ता क्षेत्रमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई विशेष अनुदान दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालमा बाल मृत्युको लगभग ८५ प्रतिशत मृत्यु जन्मेको एक वर्षभित्रै र ६७ प्रतिशत जन्मेको २८ दिन (नवजात अवस्था) भित्रै हुन्छ । करिब आधा जति (४५ प्रतिशत) बालबालिकाको मृत्युको कारण कुपोषण रहेको छ । पोषणस्थितिमा सुधार नभई बाल मृत्युदरमा कमी ल्याउन सकिने सम्भावना न्यून छ । भिटामिन ए को अवस्था सुधारले ३४ प्रतिशतसम्म बाल मृत्युदर घटाउन मद्दत गर्छ । गम्भीर शीघ्र

कुपोषण भएको बच्चा, अन्य बच्चाको तुलनामा ५ देखि २० गुणा बढी मृत्यु हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ । ६ महिनासम्म आमाको दुधमात्र खुवाएको अवस्था तथा उचित पुरक आहार पाएमा २० प्रतिशतसम्म बाल मृत्युदर घटाउन सकिन्छ । बालबालिकामा हुने पुङ्कोपन, जन्मदैं हुने कम तौल, ख्याउटेपन, आइरनको कमीले हुने रक्तअल्पता र न्यून आयोडिनले बौद्धिक क्षमतामा उल्लेख्य असर गर्दछ । यी समग्र अवस्थालाई सुधार गर्न पोषणको आवश्यकता पर्दछ ।

यस पृष्ठभूमिमा नेपाल सरकारले आमा, बालबालिका तथा किशोरीहरूमा देखिएको कुपोषण समस्या समाधान गर्न बहुक्षेत्रीय पोषण योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसै सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न, नेपाललाई समृद्ध बनाउन र विकसित राष्ट्रको लक्ष्य पूरा गर्न पोषण क्षेत्रमा लगानी बढाउनु अपरिहार्य देखिन्छ । नेपाल सरकारले जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई सम्बोधन गर्न सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारले स्थानीय तहलाई सहयोग उपलब्ध गराउने, स्थानीय तहले वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा पोषणलाई प्राथमिकतामा राख्ने र कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याउने उद्देश्यले यो जानकारी पुस्तिका तयार गरिएको छ ।

१.२ पोषण सम्बन्धी मुख्य विषयहरू

क. पोषण

शरीरको आवश्यकता अनुसार पर्याप्त खाना र आहार लिनु नै पोषण हो । पानी, कार्बोहाईड्रेट, चिल्लो पदार्थ, प्रोटीन, खनिज र भिटामिन आहारका तत्वहरू हुन् । असल पोषणका लागि सन्तुलित आहार आवश्यक पर्दछ । शक्ति दिने, वृद्धि विकास गर्ने तथा रोगबाट सुरक्षा दिने खानेकुराहरूलाई उपयुक्त मात्रामा मिलाइएको खानेकुराहरूलाई सन्तुलित आहार भनिन्छ । असल पोषणका लागि चाहिँदो मात्रामा सन्तुलित भोजनका साथै सरसफाइ र नियमित शारीरिक व्यायाम आवश्यक हुन्छ । शिशु, बालबालिका र आमाको सुस्वास्थ्य, बलियो प्रतिरोधात्मक प्रणालीको विकास, बौद्धिक विकास, सर्ने तथा नसर्ने रोगहरूको जोखिम न्यूनीकरण र दीर्घजीवनका लागि पोषण अपरिहार्य छ ।

ख. पोषक तत्व

पोषक तत्व बृहत र सूक्ष्म गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । हाम्रो शरीरलाई दैनिक रूपमा दुवै प्रकारका पोषक तत्वको आवश्यकता पर्दछ । मानव शरीरलाई बृहत पोषक तत्व बढी मात्रामा आवश्यक पर्छ भने सूक्ष्म पोषक तत्व नभई नहुने तर थोरै मात्रामा आवश्यक पर्छ ।

ग. कुपोषण

एक वा धेरै पोषकतत्वको न्यूनता वा अधिकताबाट शरीरमा देखिने असामान्य अवस्था नै कुपोषण हो । सामान्यतया कुपोषणलाई न्यूनपोषण, अधिक पोषण र सूक्ष्म पोषण तत्वको कमी गरी तीन प्रकारमा विभाजन गरिन्छ । न्यूनपोषण: प्रोटीन, कार्बोहाईड्रेट र सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी एवम् पटक-पटकको स्वास्थ्य सङ्क्रमणका कारणबाट मानिसको शरीरमा देखापर्ने असामान्य अवस्था वा परिणाम न्यूनपोषण हो । अधिक पोषण: खानपिनमा असन्तुलन, निष्कृय जीवनशैलीका कारणले बालबालिका, किशोर किशोरी, प्रजनन उमेरका महिला र पुरुषमा हुने अधिक तौल तथा मोटोपन अधिक पोषण हो ।

सूक्ष्म पोषण तत्वको कमी: एक वा एक भन्दा बढी भिटामिन (A, D, E, K, B COMPLEX, C) खनिज पदार्थ (आइरन, आयोडिन, जिङ्क, क्याल्सियम) को सेवनमा कमी वा शरीरमा यसको उपयोग नभएको

अवस्थाले सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी निम्त्याउँछ, र यसबाट लाग्ने रोगलाई सूक्ष्म पोषक तत्वको कमीको अभाव भनिन्छ ।

न्यूनपोषणका कारण बालबालिकामा पुङ्कोपन, ख्याउटेपन, कम तौल, रक्तअल्पता जस्ता समस्या मध्ये सबै वा कुनै एक समस्या उत्पन्न हुन सक्नेछ ।

घ. पुङ्कोपन (Stunting)

बालबालिकाको उमेर अनुसार हुनुपर्ने न्यूनतम उचाइ नहुनु पुङ्कोपन हो । यसको मापन उमेर र उक्त उमेरमा हुनुपर्ने उचाइका आधारमा गरिन्छ । बच्चा जन्मदा बच्चाको लम्बाइ र उचाइ कम्तीमा ४५ देखि ५० से.मी. को हुनुपर्दछ भने १ वर्षको अन्तमा २५ से.मी. थप भई ७० देखि ७५ से.मी. हुनुपर्छ र २ वर्षको हुँदा १२.५ से.मी. थप भई ८२ देखि ८७ से.मी. हुनुपर्छ र तेस्रो, चौथो र पाँचौं वर्षमा हरेक वर्ष ७ देखि ९ से.मी.का दरले थप हुँदै जानुपर्दछ । वयस्क अवस्थामा महिलाको औसत उचाइ १६३ से.मी. र पुरुषको उचाइ १७६ से.मी. हुनुपर्दछ (विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन, २००६/०७)। यो मापदण्ड अनुसार वृद्धि हुन नसकेको अवस्था पुङ्कोपन हो । यस्तो खालको न्यून पोषणलाई दीर्घ कुपोषण भनिन्छ ।

ङ. ख्याउटेपन (Wasting)

मानिसमा उचाइ अनुसार तौल (शरीरको सुगठन वा मोटाइ) नभएको अवस्था ख्याउटेपन हो । भोकमरी, कडा रोगजस्ता कारणबाट बालबालिकामा ख्याउटेपनको अवस्था उत्पन्न हुन्छ । यस्तो खालको न्यून पोषणलाई शीघ्र कुपोषण भनिन्छ । ६ महिनादेखि ५ वर्षसम्मका बालबालिकामा हुने शीघ्र कुपोषणलाई तीन तरिकाले पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

६ महिनादेखि ५ वर्षसम्मका बालबालिकाको बायाँ पाखुराको माथिल्लो बीच भागको वरिपरिको मोटाई नाप्ने (MUAC (Mid Upper Arm Circumference) टेपको माध्यमद्वारा ख्याउटेपनको स्तर मापन गरिन्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले बच्चा स्वस्थ जन्मदा पाखुराको मोटाई १० देखि ११ से.मी. हुनुपर्छ भनी तोकेको छ । जन्मेको १ वर्षसम्म बच्चाको पाखुराको मोटाइ १६ से.मी. हुनुपर्छ । १ वर्ष पूरा भएपछि ५ वर्षसम्म प्रत्येक वर्ष ०.१५ से.मी. का दरले वृद्धि हुन्छ । यसरी ५ वर्षसम्ममा १७ से.मी. हुन्छ । १२.५ से.मी. भन्दा माथि (हरियो भाग) मापन भएमा बच्चाको सामान्य अवस्था भएको बुझ्न सकिन्छ । यदि ११.५ से.मी. देखि १२.५ भन्दा कम (पहेलो भाग) मापन भएमा मध्यमखालको कुपोषण र ११.५ से.मी. भन्दा कम (रातो भाग) मापन भएमा कडा शीघ्र कुपोषणको रूपमा लिइन्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले बनाएको वृद्धि चार्ट अनुसार बालबालिकाको लम्बाई वा उचाई अनुसार उनीहरूको तौलको हिसाब गरेर ख्याउटेपन पत्ता लगाइन्छ ।

च. कमतौल (Underweight)

उमेर अनुसार हुनुपर्ने तौल नभएको अवस्थालाई नै कमतौल भनेर बुझ्नु पर्छ । यसको मापन उमेर र उक्त उमेरमा हुनुपर्ने तौलका आधारमा गरिन्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार जन्मदा बच्चाको तौल २.५ देखि ३.४ के.जी, पहिलो ५ महिना जन्मदाको भन्दा दोब्बर, १ वर्षमा तेब्बर हुनुपर्छ । यस्तै दोस्रो वर्षमा २.५ से.मी. थप र तेस्रो, चौथो र पाँचौं वर्षमा २-२ से.मी.का दरले थप हुँदै जानुपर्छ । यो मापदण्ड अनुसार नभएको अवस्थालाई कमतौल भनिन्छ । यस्तो खालको न्यून पोषणलाई दीर्घ कुपोषण र शीघ्र कुपोषणको मिश्रित रूपमा लिइन्छ ।

छ. रक्तअल्पता

रक्तअल्पता भनेको शरीरमा रगतको कमी हुनु हो । शरीरमा भएको रगतमा सामान्य भन्दा पनि थोरै राता रक्तकोष (Red Blood Cells) भएमा रक्तअल्पता हुन्छ । रक्तअल्पता भयो भने शारीरिक र मानसिक विकासमा बाधा पुग्दछ, र लामो समयसम्म रक्तअल्पता भइरह्यो भने मृत्यु पनि हुन सक्तछ । ५ वर्ष मुनिका बालबालिका तथा गर्भवती महिलामा रक्तकोष (Hemoglobin) को मात्रा १० ग्राम प्रति डेसिलिटर हुनुपर्दछ ।

ज. अधिकतौल (Overweight) र मोटोपन (Obesity)

मानिसको उचाई र तौलको अनुपातको मापदण्ड (WHZ>2SD) भन्दा बढी भएमा अधिक तौल भन्ने बुझिन्छ । वयस्क मानिसको Body Mass Index (BMI) १८.५ देखि २४.९९ सम्म भएमा सामान्य मानिन्छ, भने २५ देखि २९.९९ सम्म भएमा अधिक तौल भएको मानिन्छ ।

BMI	अवस्था			
	कम तौल	सामान्य	अधिकतौल	मोटोपन
	<१८.५	१८.५-२४.९	२५-२९.९	>३०

मानिसको उचाई र तौलको अनुपातको मापदण्ड भन्दा बढी (WHZ>3SD) भएमा मोटोपन भएको भन्ने बुझिन्छ । वयस्क मानिसको Body Mass Index BMI १८.५ देखि २४.९९ सम्म भएमा सामान्य, २५ देखि २९.९९ सम्म भएमा अधिक तौल भएको मानिन्छ, भने ३० भन्दा बढी भएमा मोटोपन भन्ने बुझिन्छ ।

भ. BMI भन्नाले के बुझिन्छ ?

Body Mass Index (BMI) भनेको शरीरको उचाई र तौलबीच तादम्यता मापन गर्ने सूचक हो । यसबाट मानिसको तौल कम, सामान्य, अधिक तौल र मोटोपनको अवस्था मापन गरिन्छ । शरीरमा हुने दीर्घकालीन शक्ति कमी (Chronic Energy Deficiency) को मापन पनि BMI कै प्रयोग गरी गरिन्छ । उचाईका आधारमा शरीरको तौल मापन गरी कस्तो खालको कुपोषण हो भन्ने पत्ता लगाइन्छ । BMI मापन गर्न निम्न सूत्रको प्रयोग गरिन्छ ।

Body Mass Index (BMI) = शरीरको तौल (के.जी.)

उचाई (मी)^२

१.३ नेपालमा कुपोषणको अवस्था

नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२ अनुसार नेपालमा ५ वर्षमुनिका बालबालिकामा हुने पुङ्कोपन २५ प्रतिशत, कम तौल १९ प्रतिशत र ख्याउटेपन ८ प्रतिशत रहेको छ । यस्तै ६-५९ महिनाका बालबालिकामा हुने रक्तअल्पताको दर ४३.० प्रतिशत रहेको छ । प्रदेशअनुसार कुपोषणको अवस्था यस प्रकार रहेको छ ।

कुपोषणको प्रकार	राष्ट्रिय औषत	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
पुङ्कोपन	२४.८	२०.०	२९.३	१७.६	१९.७	२५.१	३५.८	२८.४
ख्याउटेपन	७.७	३.८	१०.१	४.५	४.०	१६.१	३.८	५.१
कमतौल	१८.७	१३.०	२६.८	१०.९	१८.१	२३.३	१७.७	१३.९
रक्तअल्पता	४२.३	३३.९	५०.६	४२.५	३०.७	४८.९	३९.७	४५.४

यसका अतिरिक्त पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको अधिक तौल, मोटोपन १ प्रतिशत, प्रजनन उमेरका महिलामा अधिक तौल। मोटोपन २४ प्रतिशत र दीर्घ रूपमा शक्तिको कमी भएका प्रजनन उमेरका महिलाको सङ्ख्या १० प्रतिशत रहेको छ। नेपाल राष्ट्रिय सूक्ष्म पोषकतत्व सर्भेक्षण २०१६ अनुसार नेपालका ३२ प्रतिशत किशोरकिशोरी भोकमरीको जोखिममा परेर उमेर अनुसारको उचाई लिन नसकेर पुङ्का भएको देखिएको छ। साथै, २३ प्रतिशत किशोर र १४ प्रतिशत किशोरीमा उचाई अनुसारको तौल हासिल गर्न नसकेर दुब्लोपन देखिएको छ। १०.५ प्रतिशत किशोर र २०.५ प्रतिशत किशोरीमा रगतको कमी देखिएको छ।

१.४ पोषण सम्बन्धी विश्वव्यापी लक्ष्य र नेपालको अवस्था

विश्व स्वास्थ्य सम्मेलन, २०२५ को लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्य, २०१६-२०३० मा पोषण सम्बन्धी विश्वव्यापी लक्ष्य निर्धारण भएका छन्। उक्त विश्वव्यापी तथा राष्ट्रिय लक्ष्य र नेपालमा पोषणको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ।

सूचकहरू	सन् २०२२ को बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-दोस्रो लक्ष्य	सन् २०२५ को विश्व स्वास्थ्य सम्मेलन (WHA) लक्ष्य	सन् २०१६-२०३० दिगो विकास लक्ष्य (SDG)	ने.ज.स्वा.स (NDHS) २०११	ने.ब.सु.स (NMICS) २०१४	ने.ज.स्वा.स (NDHS) २०१६	ने.ब.सु.स (NMICS) २०१९	ने.ज.स्वा.स (NDHS) २०२२
५ वर्षमुनिका बालबालिकामा हुने	२८.०	२४.०	१५.०	४०.१	३७.४	३५.८	३१.५	२४.८
५ वर्षमुनिका बालबालिकामा	७.०	<७	४.०	१०.१	११.४	९.७	१२.०	७.७
कम तौलको बच्चा जन्मिने दर	१०	८.५	<१.४	२८.८	२४.२	१२.०	-	११.५*
५ वर्षमुनिका बालबालिकामा हुने अधिक तौल र मोटोपनाको दर	१.४	१.०	<१	-	२.१	२.१	२.६	१

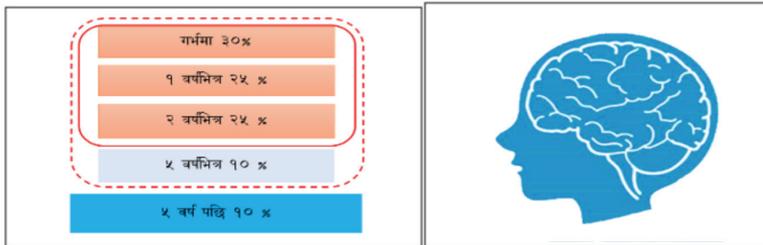

प्रजनन उमेरका महिलाहरूमा हुने बढी तौल र मोटोपनाको दर	१८.०	१५.०	<१२	१३.५	-	२२.२	-	-
६ देखि ५९ महिना उमेर समूहका बालबालिकामा हुने रक्तअल्पताको दर	२८.०	२०.०	१०	५६.२	-	५२.७	-	-
किशोरीहरूमा (१०-१९ वर्ष) हुने रक्तअल्पताको दर	२५.०	२५.०	<२५	-	-	३९.०	-	-
प्रजनन उमेर (१५-४९ वर्ष) का महिलाहरूमा हुने रक्तअल्पताको दर	२५.०	१८.०	<१०	३५.०	-	५०.८	-	३५.०

* स्वा.सू.व्य.प्र. २०२२

१.५ पोषण सुधारको प्रवेशविन्दु

कुपोषण अन्तरपुस्ता चक्रमा आधारित छ। कम तौल र कम उचाई भएका महिलाले सानो र कम तौल भएका बच्चा जन्माउँछन्। यस्तो समस्या किशोरी अवस्थामा नै गर्भवती भएर वा आवश्यकताअनुसार पोषक तत्वको कमीको कारणले हुने गर्छ।

साधारणतया किशोरावस्थाको गर्भाधारणबाट कम तौल भएका बच्चा जन्मिने सम्भावना धेरै रहन्छ। खानपान र उचित स्याहारसुसार नभएमा त्यस्ता बच्चाको वृद्धि र विकासमा पनि असर पर्छ। यस्ता बच्चामा धेरै रोगजन्य सङ्क्रमण हुने खतरा हुन्छ, जसले गर्दा न्यून पोषण हुन्छ। यस्ता बच्चामा प्रायः जसो २ वर्षभित्र नै पुङ्कोपन देखिन्छ र मृत्युको खतरा पनि बढी हुन्छ। जन्मदा हुने तौलले गर्दा बच्चाको वृद्धि-विकास र पछि गएर वयस्क अवस्थाको उचाईमा असर पर्ने हुन्छ। नेपालमा बालबालिकाको पोषणस्थिति सुधारको मुख्य प्रवेशविन्दु सुनौला १००० दिनका बालबालिका हुन् भने यी बालबालिकाको पोषणस्थितिमा सुधार ल्याउनका लागि मातृपोषणका कार्यक्रमअन्तर्गत किशोरावस्थादेखि नै आमाहरूको पोषण अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ।

१.६. पोषण अवस्था सुधार गर्ने सन्दर्भमा नेपालमा भएका प्रमुख प्रयासहरू

नेपालमा पोषण सुधारका लागि विभिन्न राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, अभिसन्धि र घोषणाले महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् ।

१.६.१ भोकमरी र कुपोषणसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा, १९७४

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाले सन् १९७४ मा “भोकमरी र कुपोषण अन्त्य सम्बन्धी घोषणा” पारित गरेको छ । नेपाल पक्ष राष्ट्र भएकाले यसअनुसार भोकमरी र कुपोषण अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ ।

१.६.२ बालअधिकार महासन्धि (CRC), १९८९

नेपालले सन् १९९० मा अनुमोदन गरेको बालअधिकार महासन्धिले बालअधिकारलाई गैरविभेदीकरण, सर्वोत्तम हित, जीवन र विकास तथा सहभागिताका आधारभूत सिद्धान्तमा टेकेको छ । यसमा आधारित भएर बाल संरक्षण, विकास, सहभागिता र बालबचाउ सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरि एको छ ।

१.६.३ पोषण सेवाको विस्तारका लागि (Scaling Up Nutrition–SUN) गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू

पोषण सुधारका लागि विश्वव्यापी अभियानमा हाल नेपालसहित ६० भन्दा बढी देश सहभागी छन् । यसले पोषणलाई प्राथमिकतामा राख्ने, अनुकूल नीतिगत वातावरण विस्तार गर्ने, एकीकृत परिणाम प्राप्त गर्ने र वित्तीय स्रोत विस्तार गर्ने मागपत्र तयार गरेको छ । यसलाई प्रभावकारी बनाउन सन् २०१३ देखि २०१९ सम्म विभिन्न देशमा सम्मेलन भएका छन् । पाँचौँ सम्मेलन नेपालले आयोजना गरेर पोषणलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको सन्देश दिएको छ । नेपालमा पोषण सेवाको विस्तार (Scaling Up Nutrition – SUN) अभियानसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय सम्मेलन तथा प्रतिबद्धताका मितिहरू यसरी देखिन्छन् :

- सन् १९९० (World Summit for Children, New York)
- बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र शिक्षा सुधारका लागि पहिलो उच्चस्तरीय प्रतिबद्धता
- सन् १९९२ (International Conference on Nutrition – ICN, Rome) – FAO / WHO को आयोजनामा, खाद्य सुरक्षा र पोषण सुधारका लागि विश्वव्यापी कार्ययोजना
- सन् २००० (Millennium Development Goals – MDGs)
- गरिवी न्यूनीकरणसँगै भोकमरी र कुपोषण घटाउने लक्ष्य
- सन् २०१० (SUN Movement स्थापना)
- Scaling Up Nutrition (SUN) अभियान आधिकारिक रूपमा सुरु
- सन् २०१४ (ICN2 – Rome)
- पोषणलाई स्वास्थ्य, खाद्य प्रणाली र विकाससँग एकीकृत गर्ने उच्चस्तरीय सम्मेलन
- सन् २०१५ (Sustainable Development Goals – SDGs)
- लक्ष्य न. २ “Zero Hunger” अन्तर्गत कुपोषण अन्त्य गर्ने स्पष्ट प्रतिबद्धता
- सन् २०२१ (UN Food Systems Summit)

- खाद्य प्रणालीमार्फत पोषण सुधारमा जोड ।

Scaling Up Nutrition network in Nepal

Civil Society Alliance for Nutrition Nepal (CSANN), Nepal

SUN Business Network -2022

१.७. नेपालमा कुपोषण घटाउन बहुक्षेत्रीय प्रयासहरू

नेपालमा सन् १९७० मा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठन (FAO) को सहयोगमा खाद्य तथा कृषि मन्त्रालयमार्फत बहुक्षेत्रीय पोषण प्रयासको सुरुवात,

- सन् १९७५ मा स्वास्थ्य विभागले स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि र ग्रामीण विकासलाई संलग्न गरी बहुक्षेत्रीय योजना तयार,
- सन् १९७७ मा राष्ट्रिय योजना आयोगअन्तर्गत राष्ट्रिय पोषण समन्वय समिति गठन,
- १९७८ मा बहुक्षेत्रीय योजना तयार गर्न मार्गदर्शन तयार,
- छैठौँ पञ्चवर्षीय योजना सन् १९८०-१९८५ देखि पोषण तथा खाद्य सुरक्षा राष्ट्रिय योजनामा समावेशको सुरुवात,
- सन् २००९ को पोषण लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले बहुक्षेत्रीय प्रयास अपरिहार्य रहेको निष्कर्ष,
- सन् २०११ नेपाल SUN Movement मा सहभागी भई नेपाल SUN अभियानमा आधिकारिक रूपमा सदस्य,
- सन् २०१२ पहिलो बहुक्षेत्रीय पोषण योजना लागू,
- सन् २०१७ दोस्रो चरण, २०१८-२०२२ आवधिक लागि कार्यान्वयन,
- सन् २०२३ तेस्रो चरण, बहुक्षेत्रीय पोषण योजना प्रारम्भ र सङ्घीय संरचनाअनुसार पोषणलाई स्थानीय सरकारसम्म विस्तार गर्ने प्रक्रियाको थालनी ।

१.८ पोषणसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था तथा नीतिहरू

- नेपालको संविधान
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- राष्ट्रिय पोषण नीति तथा रणनीति, २००४
- कृषि विकास रणनीति (२०१५-२०३५)
- खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता ऐन, २०७५
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७४
- बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (प्रथम, दोस्रो, तेस्रो)
- आवधिक योजनाहरू
- दिगो विकासका लक्ष्य

२.१ पृष्ठभूमी:

सन् १९९२ मा रोममा भएको पोषणसम्बन्धी प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा गरिएको प्रतिबद्धता अनुरूप नेपालले राष्ट्रिय पोषण कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको थियो। सन् २००७ मा उक्त कार्ययोजना परिमार्जन गरियो। सन् २००९ मा पोषणको लेखाजोखा तथा अवस्था विश्लेषण सम्बन्धी अध्ययन (Nutrition Assessment and Gap Analysis-NAGA) सम्पन्न भयो र यसले पोषणलाई सम्बोधन गर्न बहुपक्षीय निकाय वा क्षेत्रहरू (स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि तथा पशुपन्छी, महिला तथा बालबालिका, खानेपानी तथा सरसफाई र शासकीय प्रबन्ध)को संलग्नतामा पोषणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई उजागर गर्यो। सोही अध्ययन तथा विश्लेषणको आधारमा नेपाल सरकारले पोषण सुधारको बहुक्षेत्रीय अवधारणा अगाडि सारेको हो।

वि.सं. २०६९ मा राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्व र विषयगत मन्त्रालय तथा विकास साभेदार, मुख्यतः युरोपेली सङ्घ तथा युनिसेफ, अन्य सरोकारवाला लगायत नागरिक समाजसँगको सहकार्यमा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-पहिलो (वि.स. २०६९/७०-२०७३/७४) तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको थियो। बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-पहिलोको उपलब्धि, अनुभव, सिकाइ र निरन्तरता स्वरूप बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-दोस्रो (वि.स. २०७५/७६-२०७९/८०) तर्जुमा गरिएको थियो। उक्त योजना आ.व. २०७९/८० को अन्त्यसम्म कार्यान्वयनमा रहेको थियो।

पोषण तथा खाद्य सुरक्षाको क्षेत्रमा हालसम्म प्राप्त भएका उपलब्धिलाई कायम राख्दै पोषणसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा विश्वव्यापी लक्ष्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता (दिगो विकास लक्ष्य २०३०, वृद्धिको लागि पोषण २०२१ र संयुक्त राष्ट्र खाद्य प्रणाली शिखर सम्मेलन २०२१) हासिल गर्न पोषणमा गरिएका प्रयासको निरन्तरता स्वरूप बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-तेस्रो (२०८०/८१-२०८७/८८) कार्यान्वयनमा आएको हो।

बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाको लक्ष्य प्राप्तमा सहयोग गर्न बालबालिका, प्रजनन उमेरका महिला तथा किशोरीलाई लक्षित गरी बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम कार्यान्वयन हुँदैआएको छ। आ.व. २०७१/७२ मा पोषणको अवस्था कमजोर रहेका ६ जिल्ला (अछाम, बाजुरा, जुम्ला, कपिलवस्तु, नवलपरासी र पर्सा) बाट सुरुवात गरिएको कार्यक्रम क्रमशः विस्तार हुँदै आ.व. २०७९/८० मा ७७ जिल्लाका सबै ७५३ वटै स्थानीय तहमा विस्तार गरिएको छ। साविकमा यो कार्यक्रम कुपोषणको समस्या तुलनात्मक रूपमा बढी भएका जिल्ला र राज्यको पुनर्संरचना पछि सोही जिल्ला भित्रका स्थानीय तहलाई छनौट गरी ३८३ स्थानीय तहमा सघन रूपमा (पूर्ण प्याकेज), (स्थानीय तहमा चेपाङ्ग समुदाय विशेष पोषण कार्यक्रम र ३६१ तहमा आंशिक प्याकेजको रूपमा सञ्चालनमा रहेको थियो।

बहुक्षेत्रीय पोषण योजना तेस्रोको स्वीकृति भएसँगै यो कार्यक्रम कार्यान्वयनको ढाँचामा परिवर्तन गरी

नियमित र लक्षित कार्यक्रमको रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ ।

बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले सातवटा क्षेत्रहरू स्वास्थ्य, कृषि, पशुपञ्छी, खानेपानी तथा सरसफाइ, शिक्षा, महिला तथा बालबालिका र शासकीय प्रबन्धको पोषण अवस्था सुधार गर्न प्रत्यक्ष भूमिका पहिचान गरेको छ । पोषण अवस्थामा सुधारको लागि सबै क्षेत्रको समन्वयात्मक पहल र प्रयास आवश्यक पर्ने विषय बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले औल्याएको छ । यस योजनाले क्षेत्रगत जिम्मेवारी समेत निर्धारण गरेको छ ।

२.२ बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-तेस्रो, २०८०/८१-२०८७/८८

दीर्घकालीन सोच:

“कुपोषणको अन्त्य, मानवपूँजी निर्माण र समग्र आर्थिक सामाजिक विकास” लक्ष्य गुणस्तरीय पोषण सेवाको उपलब्धता र पहुँचको सुनिश्चितता गर्दै मानव जीवनचक्रमा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने ।

उद्देश्य

- ◆ पोषण विशेष सेवाको उपलब्धता र गुणस्तर सुधार गरी समतामूलक पहुँच र उपभोगको सुनिश्चितता गर्नु,
- ◆ पोषण संवेदनशील सेवाको उपलब्धता र गुणस्तर सुधार गरी समतामूलक पहुँच र उपभोगको सुनिश्चितता गर्नु,
- ◆ पोषणमैत्री प्रणालीगत पद्धति संस्थागत गर्नका लागि तीन तहका सरकार तथा सरोकारवालाको क्रियाशीलता, जवाफदेहिता र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु,
- ◆ सामाजिक व्यवहार परिवर्तनमार्फत स्वास्थ्य, पोषण र खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी असल व्यवहार प्रवर्धन गर्नु ।

पहिलो र दोस्रो योजना जस्तै बहुक्षेत्रीय पोषण योजना तेस्रो नेपाल सरकारको पोषण सुधारसँग सम्बन्धित क्षेत्रगत योजना हो । यो योजना नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०८० माघ १८ गते स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ । यो योजनाको कार्यान्वयन अवधि आ.व. २०८०/०८१ देखि २०८७/०८८ सम्म रहेको छ ।

योजनाको कार्यान्वयनका लागि लागत अनुमान रु. १,८९,४५,४०,७०,०००/- (एक खर्ब उनानब्बे अर्ब पैतालिस करोड चालिस लाख सत्तरी हजार) रहेको छ । कूल अनुमानमा ९१.२५ लागत हाल सञ्चालनमा रहेका पोषण सुधारसँग सम्बन्धित विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम, बालपोषण अनुदान, शीघ्र कुपोषणको एकीकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लगायतका नियमित कार्यक्रम रहेको छ भने बाँकी बजेट थप कार्यक्रमको लागि व्यवस्थापन गर्नुपर्ने प्रक्षेपण योजनाले गरेको छ । योजनाको लागि बजेट तिनै तहका सरकारबाट ७०% र विकास साभेदारबाट ३०% सहभागिता हुने अनुमान गरिएको छ ।

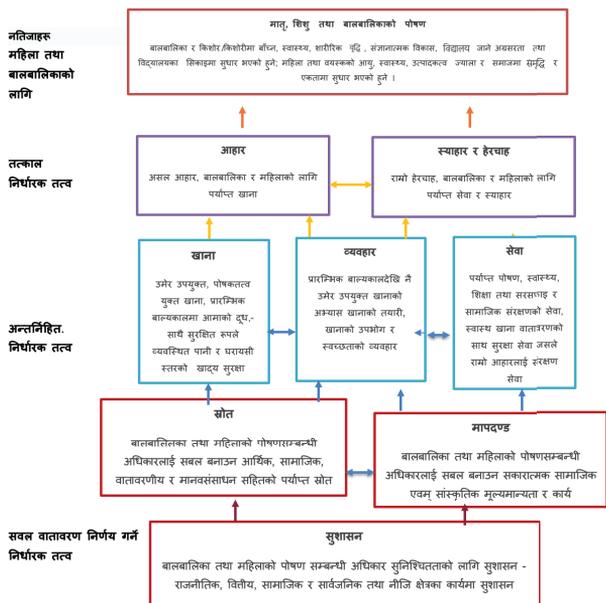
२.३ पोषणको अवस्था सुधारको लागि अवधारणात्मक ढाँचा

मानव जीवनकालमा हुन सक्ने सबै प्रकारका कुपोषण (न्यून पोषण, सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी र अधिक

पोषण) लाई सम्बोधन गर्न दिशानिर्देशको लागि युनिसेफले अवधारणात्मक ढाँचा-२०२० तयार गरेको छ । यो ढाँचाले कुपोषणको तत्कालीन, अन्तरनिहित र आधारभूत निर्धारक र यी निर्धारक बीचको अन्तरसम्बन्धलाई प्रष्ट्याउँछ । यो ढाँचामा उपयुक्त पोषणबाट हुने शारीरिक तथा संवेगात्मक वृद्धि र विकास, सिकाइ र आर्थिक सामाजिक उपलब्धि चित्रण गरेको छ ।

पोषणको तत्कालीन निर्धारकमा आहार र स्याहार पर्दछन् जुन एक आपसमा अन्तर-सम्बन्धित छन् उपयुक्त पोषणको लागि अन्तरनिहित निर्धारक तत्वमा घरपरिवार तथा समुदायमा खाद्य सुरक्षा, असल व्यवहार र गुणस्तरीय सेवाको उपलब्धता र स्वच्छ वातावरण पर्दछन् त्यसै गरी राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा शासकीय वातावरण लगायत आधारभूत निर्धारक तत्व हुन्

२.४ पोषणका लागि प्रणालीगत पद्धति

विभिन्न तथ्य र अध्ययनले देखाए अनुसार न्यून पोषण, सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी र अधिक पोषण गरी कुपोषणको तेहरो बोभलाई (Triple burden of malnutrition) सम्बोधन गर्न, प्रणालीगत पद्धति आवश्यक छ । कुपोषण अन्त्यको लागि विशेष गरी खाद्य प्रणाली, स्वास्थ्य प्रणाली, शिक्षा प्रणाली, खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता प्रणाली र सामाजिक सुरक्षा प्रणालीबीच एकीकृत एवम् प्रभावकारी अन्तरक्रिया हुन आवश्यक छ । यस पद्धतिले कुपोषणको बहुनिर्धारक तत्वको सामना गर्न सबै सार्वजनिक निकाय, गैरसरकारी क्षेत्र, निजी क्षेत्र र अन्य सरोकारवालाको संलग्नता र साझा उत्तरदायित्वको माग गर्दछ । कुपोषणको बढ्दो समस्या र जटिलता, बदलिदो खानपान, आहार विहार र जीवनशैलीको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा विषयगत क्षेत्रको सक्रिय संलग्नतामा प्रणालीगत पद्धति अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता ठानिएको छ । प्रणालीगत पद्धतिले पोषणको अवस्था निर्धारण गर्ने तत्व

बीचको अन्तरसम्बन्ध पहिचान गरी सो को सम्बोधन गर्न एकीकृत प्रयासको अपरिहार्यता औल्याउँछ ।

क. खाद्य प्रणाली:

यस प्रणालीले कृषि तथा पशुपंछीजन्य खाद्यवस्तुको उत्पादन, संकलन, प्रशोधन, भण्डारण, वितरण तथा उपभोगमा संलग्न सबै पक्ष र तिनीहरू बीचका अन्तरसम्बन्धित प्रयासलाई समेट्दछ । यस प्रणालीले विभिन्न नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम मार्फत पोषणयुक्त, सुरक्षित र सर्वसुलभ आहारको दिगो उपलब्धता र खानपानको उपयुक्त बानी व्यवहार सुनिश्चित हुनुपर्ने विषय समेत समेट्दछ । खाद्य प्रणालीले महिला, बालबालिका तथा किशोरकिशोरी एवं तिनका परिवारबाट पोषणयुक्त खाद्यवस्तुको माग सिर्जना गर्नका साथै खाद्यवस्तुको दिगो उपलब्धता तथा पहुँचको सुनिश्चितता गर्न समुदायको सशक्तिकरण गर्दछ ।

ख. शिक्षा प्रणाली:

यस प्रणालीले विद्यालय शिक्षामा विभिन्न नीति, रणनीति र कार्यक्रम मार्फत पोषण अवस्था सुधार, भोकमरी अन्त्य र शारीरिक व्यायामको प्रवर्द्धनमा जोड दिन्छ । यसले घरपरिवार, बालबालिका र किशोरकिशोरीमा पोषणको सकारात्मक व्यवहार अपनाउन, खानपान सुधार तथा अन्य पोषणसेवा प्रदान गर्नका लागि अनुकूल वातवरण सिर्जना गर्न योगदान पुर्याउँदछ ।

ग. स्वास्थ्य प्रणाली:

स्वास्थ्य प्रणाली कुपोषण नियन्त्रण, रोकथाम र उपचार सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्ने मुख्य माध्यम हो । यो प्रणालीले महिला, बालबालिका, किशोरकिशोरी लगायतका लक्षित वर्ग र सेवाप्रदायक बीच निरन्तर अन्तर्क्रियाको अवसर प्रदान गर्दछ । यो प्रणालीले घरपरिवार र समुदायलाई पोषणयुक्त खाद्यवस्तुको उपभोग तथा मातृशिशु तथा बाल्यकालीन पोषण र हेरचाहलाई टेवा पुर्याउने क्रियाकलापको प्रवर्द्धनमा समेत जोड दिन्छ ।

घ. खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रणाली:

यस प्रणालीले विभिन्न नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम मार्फत सुरक्षित खानेपानीको पहुँच तथा सरसफाइमा सुधार गर्ने क्रियाकलापलाई जोड दिन्छ । यसले व्यवस्थित रूपमा सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधाको उपलब्धता एवम् उपभोगको सुनिश्चितता तथा स्वच्छता प्रवर्द्धन गरी सबै प्रकारका कुपोषण अन्त्य गर्न भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

ङ. सामाजिक सुरक्षा प्रणाली:

यस प्रणालीले आर्थिक तथा सामाजिक विकासको मूलधारबाट पछाडि परेका विपन्न वर्ग तथा समुदायको पोषण अवस्था सुधार गर्न सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम अवलम्बन गर्न जोड दिन्छ । यसले कुपोषणका अन्तरनिहित कारणको पहिचान गरी विपन्न वर्ग तथा समुदायलाई खाद्य असुरक्षाको जोखिम, सेवामा न्यून पहुँच र उपभोगको बाधकको रूपमा रहेको कमजोर आर्थिक अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने गरी सामाजिक संरक्षण प्रदान गर्ने विषयलाई समेट्दछ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमले खाद्यवस्तु र पोषण सेवामा पहुँच बढाउनुका साथै सन्तुलित आहार व्यवहार अवलम्बनमा सहयोग गर्दछ ।

३.१ अवधारणा

स्थानीय तहको नीति, योजना, कार्यक्रम र कार्य प्रक्रियामा पोषण केन्द्रित तथा पोषण संवेदनशील कार्यक्रम समावेश गरी सबै व्यक्तिमा पोषण सेवा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्न समर्थ बनाउने वातावरण सिर्जना हुने गरी कार्यान्वयन गरिने बहुक्षेत्रीय प्रयास पोषणमैत्री स्थानीय शासन हो । सबै व्यक्तिको शारीरिक, बौद्धिक, संवेगात्मक तथा सामाजिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका पोषक तत्वहरू उपलब्धताको सुनिश्चितता हुने गरी मानव पूँजीको विकास गर्न पोषणमैत्री शासन हो । स्थानीय तहले पोषण पार्श्वचित्र, सरोकारवालाको सहभागितामा सामुहिक प्रतिबद्धता एवम् पोषणको सुधारको क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गरी निश्चित समयभित्र गाउँ र नगरपालिकालाई पोषणमैत्री घोषणा गर्ने निर्णय गरेर पोषणमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्न सक्छन् भने पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधिमा भएको व्यवस्था अनुसार सातवटै विषयक्षेत्रका ४९ वटा सूचक पूरा गरी पोषणमैत्री गाउँ र नगरपालिका घोषणा गर्न सक्छन् । पोषणमैत्री स्थानीय शासनले सन्तुलित आहार, स्वस्थ जीवनशैली र दिगो विकासलाई आधार मानेर स्थानीय तहमा पोषण सुधार र कुपोषण न्यूनीकरणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ । यसलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ:

- सबै व्यक्तिको शारीरिक, बौद्धिक, संवेगात्मक तथा सामाजिक विकासका लागि आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका पोषक तत्वहरू उपलब्धताको सुनिश्चितता गरी मानव पूँजीको विकास गर्न सञ्चालित शासकीय प्रणालीलाई नै पोषणमैत्री शासन भनिन्छ ।
- स्थानीय तहको नीति, योजना, कार्यक्रम र कार्य प्रक्रियामा पोषण केन्द्रित तथा पोषण संवेदनशील कार्यक्रमहरू समावेश गरी, सबै व्यक्तिमा पोषणसम्बन्धी सेवामा पहुँच पुऱ्याउन सक्ने सुनिश्चितता गर्ने वातावरण सिर्जना हुनेगरी कार्यान्वयन गरिने बहुक्षेत्रीय प्रयासलाई पोषणमैत्री स्थानीय शासन हो ।
- पोषणमैत्री शासनका लागि निर्धारण गरिएका सूचकहरू पूरा गरी सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न सक्षम स्थानीय तहलाई नै पोषणमैत्री स्थानीय तह भनिन्छ ।

३.२ पोषणमैत्री स्थानीय शासनको लक्ष्य:

महिला, किशोरी, बालबालिका र विपन्न वर्गको पोषण सुधार, पोषण सेवाको पहुँच, गुणस्तर र दिगोपना सुनिश्चित गर्दै पोषण संवेदनशील र सशक्त स्थानीय तह निर्माण गर्नु,

३.३ पोषणमैत्री स्थानीय शासनको उद्देश्य:

- पोषणमैत्री स्थानीय शासन स्थापना गर्नुका उद्देश्यहरू निम्नाअनुसार रहेका छन् -
- स्थानीय तहका सबै क्षेत्र र निकायहरूको नीति, संरचना, प्रणाली र कार्य सञ्चालन प्रक्रियामा पोषणका सवालहरूको मुलप्रवाहीकरण गर्न,

- पोषण संवेदनशील सेवाहरूको पहुँच र उपभोग बढाइ स्वस्थ बानी व्यवहारमा सुधार ल्याउने,
- पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा कार्यान्वयन गरी महिला, बालबालिका तथा किशोरीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार ल्याउन,
- पोषणका सवालहरूलाई स्थानीय तहको शासन पद्धतिसँग आवद्ध गरी पोषणका सम्बन्धमा भएका नीति, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूलाई व्यवहारमा उतार्न ।

३.४ पोषणमैत्री स्थानीय शासन किन:

- नेपालमा मातृ, शिशु तथा बाल्यकालीन पोषणको स्थितिमा सुधार ल्याउन नेपाल सरकार, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू, विकास साभेदारहरू, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूबाट २०६९ साल असोज ४ गते प्रतिबद्धता सहितको घोषणा अनुरूपको उपलब्धि हासिल गर्न,
- नेपालले दिगो विकास लक्ष्य अनुरूप २०३० सम्ममा कुपोषणलाई अन्त्य गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता व्यक्त अनुसार उपलब्धि हासिल गर्न,
- विश्व स्वास्थ्य सभाले निर्धारण गरेको लक्ष्यअनुसार नेपालले सन् २०२५ को अन्त्यमा कुपोषणको दर २४ प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य हासिल गर्न,
- बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाको सफल कार्यान्वयनको कर्तव्य र जिम्मेवारी स्थानीय तहको रहेको र यसलाई संस्थागत गर्न,
- नेपालले क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरूलाई पूणता दिन,
- सामाजिक, आर्थिक तथा मानव विकासमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कुपोषणलाई न्यूनीकरण गर्न स्थानीय तहको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रकृत्यालाई संस्थागत गर्न,
- पोषणका सवालहरूलाई स्थानीय तहको शासन पद्धतिसँग आवद्धता गरी पोषणका सम्बन्धमा भएका राष्ट्रिय रूपमा भएका प्रतिबद्धताहरूलाई स्थानीयकरण गरी कार्यान्वयन गर्न ।

३.५ मैत्री स्थानीय शासनको महत्त्व, अवसर र चुनौतीहरू

पोषणमैत्री स्थानीय शासनले समुदायस्तरमा पोषणलाई प्राथमिकतामा राखी मानवपूँजी विकास, उत्पादनशीलता अभिवृद्धि र समग्र सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणमा योगदान पुर्याउँछ। यसले स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, सरसफाइ, खानेपानी लगायतका विभिन्न क्षेत्रहरूबीच बहुक्षेत्रीय सहकार्यलाई प्रोत्साहन गरी कुपोषण न्यूनीकरणतर्फ दीर्घकालीन प्रभाव पार्दछ। स्थानीय तहले आफ्नै आवश्यकता र सन्दर्भअनुसार योजना बनाउन, स्रोत साधन परिचालन गर्न र नागरिक सहभागितामार्फत पोषणमैत्री वातावरण सिर्जना गर्न अवसर पाउँछन् तर पर्याप्त बजेट नहुनु, प्राविधिक ज्ञान र क्षमता अभाव, कार्यक्रमहरूको दोहोरोपन, समन्वय कमजोरी तथा निरन्तर अनुगमनको कमी जस्ता चुनौतीहरूले प्रभावकारी कार्यान्वयनमा अवरोध सिर्जना गर्ने गरेका छन्। यस्ता महत्त्व, अवसर र चुनौतीलाई बुँदागत रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ।

क. महत्त्व

पोषणमैत्री स्थानीय शासनले समुदायस्तरमा पोषण सुधारमा सहयोग पुर्याउँछ। यसले स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, खानेपानी र सरसफाइजस्ता क्षेत्रबीच समन्वय गरी कुपोषण न्यूनीकरणमा टेवा पुर्‍याउँछ। समावेशी विकास, दीर्घकालीन मानवपूँजी निर्माण र दिगो आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणका लागि यसले निम्न क्षेत्रमा सहयोग पुर्याउँछ:

- स्थानीय तहबाट प्रभावकारी नीति र कार्यक्रममार्फत बालबालिका, किशोरी, गर्भवती महिला र स्तनपान गराइरहेका आमाहरूको कुपोषण न्यूनीकरण गर्न,
- स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, खानेपानी, सरसफाइ, सामाजिक सुरक्षा लगायतका क्षेत्रलाई एकीकृत गरी पोषणमा सुधार ल्याउन,
- विपन्न, सीमान्तकृत, महिला, बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पोषण सेवामा समान पहुँचको सुनिश्चित गर्न।
- पोषणयुक्त मानवपूँजी निर्माण गरी दीर्घकालीन स्वास्थ्य, शिक्षा र आर्थिक क्षेत्रमा सुधार गर्न,
- स्थानीय समुदाय, आमा समूह, बाल क्लब तथा नागरिक समाजलाई पोषण अभियानमा सक्रिय बनाउन,
- स्थानीय तहमा पोषणसम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अनुगमन प्रणाली विकास गरी योजना तर्जुमा प्रकृत्यामा सहयोग गर्न,
- भोकमरी अन्त्य, स्वास्थ्य, गुणस्तरीय शिक्षा र असमानता न्यूनीकरण लगायतका दिगो विकासको लक्ष्य पूरा गर्न।

ख. चुनौतीहरू

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्य हाल स्थानीय तहहरूमा भइ रहेको छ। यसलाई घोषणा एउटा अभियानको रूपमानै भइरहेको छ। केही स्थानीय तहमा पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणामा समस्या रहेको छ भने धेरैमा यसलाई दिगोपना दिन चुनौतीहरू रहेका छन् र यस्ता चुनौतीहरूलाई सामना गर्दै कार्य गर्न स्थानीय तहले पोषणका क्षेत्रमा कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ। हाल देखिएका मुख्य चुनौतीहरू निम्नानुसार रहेका छन्

- जनप्रतिनिधि र कर्मचारीमा पोषणसम्बन्धी बुझाइमा कमिभएकाले योजना तर्जुमामा प्राथमिकतामा नपर्नु,
- स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ लगायतका क्षेत्रमा प्रभावकारी सहकार्य र समन्वयको कमी,
- विश्वसनीय र अध्यावधिक तथ्याङ्कको अभावले योजना बनाउन समस्या
- समुदायस्तरमा पोषण सम्बन्धी सचेतनाको कमी,

- दुर्गम क्षेत्र वा पहुँच कठिन भएका बस्तीमा सेवा पुर्याउन समस्या
- नेतृत्व परिवर्तनसँगै बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता परिवर्तन गर्न,
- विपन्न र सीमान्तकृत समूहका नागरिकलाई समान अवसर सुनिश्चित गर्न,
- स्वच्छ खानेपानी, सरसफाइ जस्ता आधारभूत सेवामा अभाव,
- कार्यक्रमको प्रभाव मापन र परिणामअनुसार सुधार गर्न कठिनाई ।

ग. अवसरहरू

स्थानीय सरकारलाई पोषणमैत्री स्थानीय शासनले स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि र सरसफाइ क्षेत्रमा एकीकृत योजना बनाइ कार्यान्वयनको अवसर दिन्छ । यसले स्थानीय स्तरमा स्रोत परिचालन, जनसहभागिता वृद्धि, पोषण सचेतना विस्तार, दिगो विकास लक्ष्य हासिल, मानवस्रोत साधनको विकास र दीर्घकालीन सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणका लागि महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउने सम्भावना सिर्जना गर्दछ । मुख्य रूपमा निम्न अवसरहरू सिर्जना गर्दछ:

- नेपालको संविधानले स्वास्थ्य र पोषणलाई मौलिक अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरेको,
- स्थानीय तहलाई योजना, बजेट र कार्यक्रम बनाउने अधिकार दिएकाले पोषणलाई स्थानीय सन्दर्भअनुसार अनुकूलित गर्न,
- राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता (दिगो विकास लक्ष्य (SDGs), पोषण दशक, विश्व स्वास्थ्य सभा (WHA) लक्ष्य, SUN Movement आदि) प्रति नेपालले गरेको प्रतिबद्धता,
- स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, खानेपानी (सरसफाइ, सामाजिक सुरक्षा आदिलाई जोड्ने राष्ट्रिय पोषण रणनीति संस्थागत गर्ने,
- आन्तरिक राजस्व, निजी क्षेत्र र सामुदायिक लगानी परिचालन गरेर स्थानीय स्तरमै दिगो पोषण कार्यक्रम विस्तार गर्न सकिने,
- आमा समूह, बाल क्लब, किशोर किशोरी समूह, किसान समूह, नागरिक समाज लगायतका कार्यान्वयनमा सहकार्य गर्न सकिने,
- विद्यालय दिवाखाजा कार्यक्रम, पोषण शिक्षा, सञ्चार प्रविधि र मिडियाको प्रयोगले पोषण व्यवहार परिवर्तन गर्न सकिने,
- स्थानीय रैथाने उत्पादन, स्थानीय बीउ-बिजन, परम्परागत पोषणयुक्त खानाको प्रवर्द्धन गर्न,
- विकास साभेदार, संयुक्तराष्ट्र सङ्घीय निकायसँग सहकार्य गरी सीप, प्रविधि र स्रोत परिचालन गर्न,
- अनलाइन अनुगमन, मोबाइल एप्स, GIS जस्ता डिजिटल प्रविधि प्रयोग गरेर पारदर्शिता, दक्षता र प्रभावकारिता बढाउन,

३.६ पोषणमैत्री स्थानीय शासनका विषयक्षेत्र

बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रमको कार्यान्वयनको लागि स्थानीय तहले नेपाल सरकारबाट प्राप्त कार्यविधि र मार्गदर्शन बमोजिम योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र प्रतिवेदन तयार गर्नु । यस कार्यक्रम अन्तर्गत स्थानीय तहबाट बहुक्षेत्रीय पोषण योजना तेस्रोले गरेको व्यवस्था बमोजिमका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नपर्दछ । तमूनाको रूपमा केही कार्यक्रमहरू देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

विषयगत क्षेत्र	प्रमुख क्रियाकलाप
स्वास्थ्य	<ul style="list-style-type: none"> • शीघ्र कुपोषणको एकीकृत व्यवस्थापन सेवाको सुदृढीकरण र विस्तार गर्ने, • मातृ, शिशु तथा बाल्यकालीन पोषण तथा खानपानको अभ्यास सुदृढ गर्ने, • बालबालिका, किशोरकिशोरी, गर्भवती र सुत्केरी महिला लक्षित सूक्ष्म पोषक तत्व सप्लिमेन्टसनको कार्यक्रमलाई सुदृढ गर्ने ।
कृषि विकास तथा पशुसेवा	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने पोषणयुक्त खानाको प्रवर्धन गर्ने, • पोषण शिक्षा सहितको कृषि प्रसार सेवालाई सबलीकरण गर्ने, • स्थानीय खाद्यवस्तु उत्पादनलाई प्रवर्धन गरी विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्ने, • सूक्ष्म पौष्टिक तत्वको कमीलाई न्यूनीकरण गर्न पौष्टिक तत्व स्तरोन्नति गरिएको खाद्य पदार्थ (फर्टिफाइड फुड) को प्रवर्धन गर्ने, • पशुपालन र गुणस्तरीय पशु सेवासम्बन्धी असल अभ्यासलाई प्रवर्धन गर्ने, • कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रका अगुवा कृषकको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, • घरायसी स्तरमा खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी, मत्स्य तथा पशुपन्छीसहितको एकीकृत खाद्य उत्पादन प्रणालीलाई प्रवर्धन गर्ने ।
शिक्षा	<ul style="list-style-type: none"> • अभिभावक शिक्षालाई पोषणसँग सम्बन्धित गदै सुदृढ गर्ने, • विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमलाई रिभाइटलाइज गरी किशोरकिशोरीमैत्री पोषण र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सुदृढ गर्ने, • विद्यालय दिवाखाजा कार्यक्रममा स्थानीय उत्पादनका साथसाथै खाद्य सम्मिश्रण तथा जैविक सम्मिश्रण (Fortified/Biofortified) भएको खाद्यवस्तुको संलग्नता बढाउने ।
खानेपानी तथा सरसफाइ	<ul style="list-style-type: none"> • घरपरिवार तथा संस्था (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था आदि)मा व्यवस्थित रूपमा सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधाको उपलब्धता विस्तार गर्ने, • संवेदनशील समयमा हात धुने अभ्यासको प्रवर्धन गर्ने, • महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी अभ्यासको प्रवर्धन गर्ने ।
महिला तथा बालबालिका विस्तार गर्ने,	<ul style="list-style-type: none"> • महिलाको लागि आय-आर्जन र उद्यमशीलता विकास गर्ने क्रियाकलाप • लैङ्गिक हिंसा, बालविवाह अन्त्य, छाउपडो लैङ्गिक विभेदलगायतका हानिकारक सामाजिक अभ्यास रोकथामका लागि सामाजिक व्यवहार परिवर्तनका कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।
शासकीय प्रवन्ध	<ul style="list-style-type: none"> • पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिलाई क्रियाशील बनाउने, • पोषणमैत्री बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्ने, • सामाजिक सुरक्षा र बालसंरक्षणका कार्यक्रमलाई पोषणसँग आवद्ध गर्ने, • अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन गर्ने ।

३.७ स्थानीय तहमा पोषण सवाललाई मुलप्रवाहीकरण

नियमित कार्यक्रमबाट मात्र कुपोषणको अवस्थालाई सुधार गर्न कठिनाई हुने भएकोले पोषणको अवस्था सुधारको लागि सकारात्मक हस्तक्षेप (Intervention) जरुरी ठानिएको छ । बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सरोकारवालाहरू बीचको सामुहिक प्रतिबद्धता आवश्यक पर्दछ । स्थानीय तहमा पोषणको सवाललाई मुलप्रवाहीकरण गर्न देहाय बमोजिम गर्नु पर्दछ ।

- आवधिक योजनामा पोषणको विषयलाई प्राथमिकतामा राख्ने,
- पोषण सुधारको लागि स्थानीय रणनीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने,
- वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा पोषण सुधारसँग सम्बन्धित क्रियाकलापलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने,
- पोषणको पार्श्वचित्र अद्यावधिक गर्ने,
- पोषण सुधारसँग सम्बन्धित विषयगत शाखाहरू लक्षित कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा प्रणालीगत पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- सुनौला हजार दिनका महिला, बालबालिका र किशोरी केन्द्रित क्रियाकलापहरू विपन्न समुदायमा केन्द्रित गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- सामाजिक व्यवहार परिवर्तन लागि अभियानमुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीको पोषणसँग सम्बन्धित ज्ञान अभिवृद्धिको लागि क्षमता विकास गर्ने, समुदाय परिचालनमा जोड दिने आदि ।

चरणगत रूपमा स्थानीय तहको योजनामा पोषणको विषयलाई मुलप्रवाहीकरणको लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू:

क्र.सं.	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको चरण	मुलप्रवाहीकरणको लागि के गर्ने ?	कहिले
१.	आगामी आर्थिक वर्षको मार्गदर्शन तयारी र क्षेत्रगत बजेट सिलिङ्गको तयारी	मार्गदर्शन र क्षेत्रगत बजेट सिलिङ्गमा समावेश गर्ने, बजेटमा earmarked (क्षेत्रगत बजेट सीमामै पोषणको लागि छुट्याउने पर्ने बजेट रकम उल्लेख गरी पठाउने काम) गर्ने ।	वैशाख १० गते भित्र
२.	नीति तथा कार्यक्रम तयारी	अध्यक्ष/प्रमुखले प्रस्तुत गर्ने नीति तथा कार्यक्रममा प्राथमिकता साथ समावेश गर्ने,	वैशाख १५ गते भित्र
३.	बस्ती तहका योजनाको माग सङ्कलन	बस्ती तहबाट सुनौलो हजार दिनका आमा र बालबालिकासँग सम्बन्धित योजनाको माग गर्ने,	वैशाख मसान्त भित्र
४.	वडा तहमा प्राथमिकीकरण	वडाको सिलिङ्ग भित्र पोषणका क्रियाकलाप समावेश गरी बजेट तयारी गर्ने, गाउँ र नगरस्तरीय वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा थप कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने,	जेठ पन्ध्र गते भित्र
५.	विषयगत समितिमा छलफल र प्राथमिकीकरण	विषयगत समितिबाट प्राथमिकतामा राख्ने,	जेठ मसान्त भित्र
६.	बजेट तथा योजनामा समावेश	वार्षिक बजेट तथा योजनामा बजेट सहित समावेश गर्ने,	असार ५ गते सम्म
७।	कार्यपालिका र सभामा प्रस्तुत	कार्यपालिका र सभाबाट स्वीकृत गर्न पैरवी र पहल गर्ने ।	असार मसान्त भित्र

पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यान्वयन गर्न संस्थागत भूमिका

पोषणमैत्री स्थानीय तह कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि बहुक्षेत्रीय पोषण योजनामा उल्लिखित बमोजिम सम्बन्धित संयन्त्रबाट तोकिएका भूमिकाहरू निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणासँग सम्बन्धित कार्यान्वयन प्रक्रियामा प्रत्यक्ष संलग्न रहने निकायहरूको संस्थागत भूमिका देहायअनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

४.१ सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको भूमिका

- स्थानीय तहसँग सम्पर्क मन्त्रालयको भूमिकामा कार्य गर्नु,
- स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूका लागि सञ्चालन हुने क्षमता विकास कार्यक्रमहरूमा पोषणसम्बन्धी विषय समावेश गर्नु,
- स्थानीय तहको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा पोषण अवस्थाको सुधार गर्ने गतिविधिहरू समावेश गर्न सहजीकरण गर्नु,
- पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय योजना आयोग, सम्बन्धित क्षेत्रगत मन्त्रालय तथा विकास साभेदारहरूसँग समन्वय गर्नु,
- बहुक्षेत्रीय पोषणसम्बन्धी एकीकृत प्रतिवेदन तयार गर्नु,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा प्रक्रियाका लागि सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय तथा विकास साभेदारहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्नु,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणाका लागि स्थानीय तहलाई प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु,
- पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूको नियमित अनुगमन गर्नु,
- पोषणयुक्त खानाको उत्पादन, वितरण र उपभोग वृद्धि गर्न स्थानीय तहलाई प्रोत्साहन गर्नु ।

४.२ प्रदेश सम्पर्क मन्त्रालयको भूमिका

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा प्रदेश सम्पर्क मन्त्रालयको भूमिका देहायअनुसार रहेछ:

- वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमका लागि स्थानीय तहमा पठाइने मार्गदर्शनमा पोषणसम्बन्धी विषय समावेश गरी पठाउने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह निर्माणका लागि स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्ने,
- पोषणसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन र अद्यावधिक गर्ने,

- पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकहरूमा आधारित रही बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न प्रदेशका सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने,
- पोषणको क्षेत्रमा कार्यरत विकास साभेदारहरूसँग समन्वय गर्ने,
- प्रदेश मातहतका निकाय तथा प्रदेशभित्र रहेका स्थानीय तहमा सञ्चालित पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूको नियमित अनुगमन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकहरू पूरा भएको सुनिश्चित गरी घोषणाका लागि सहमति प्रदान गर्ने ।
- पोषणसम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा अन्तर-सरकारी समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।

४.३ प्रदेश विषयगत मन्त्रालय

- पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा प्रदेशका विषयगत मन्त्रालयहरूको भूमिका देहायअनुसार रहनेछः
- पोषणसम्बन्धी तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- पोषणको अवस्थाअनुरूप स्थानीय तहमा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- पोषणका सूचकहरूको आधारमा स्थानीय तहमा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकहरूको आधारमा नियमित अनुगमन गरी स्थानीय तहलाई आवश्यक पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउने ।

४.४ जिल्ला समन्वय समिति

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका देहायअनुसार रहनेछः

- पोषणसम्बन्धी पूर्वतयारीमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकालाई सहयोग गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह निर्माणका लागि एकीकृत योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा स्थानीय तहलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने,
- पोषणको क्षेत्रमा कार्यरत नागरिक संघसंस्था, निजी क्षेत्रलाई परिचालन गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकहरूको आधारमा स्थानीय तहको अनुगमन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिने,
- जिल्लाभित्रका गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा सञ्चालित पोषणमैत्री कार्यक्रमहरूको प्रगतिस्थितिको अनुगमन गरी नमूनायोग्य कार्यको प्रकाशन तथा संप्रेषण गर्ने ।

४.५ स्थानीय सरकार

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा कार्यपालिकाको भूमिका देहायअनुसार रहनेछः

- पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूलाई वार्षिक नीति, कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकहरूको आधारमा नियमित अनुगमन गर्ने,
- स्थानीयस्तरका गैरसरकारी संस्थाहरूलाई परिचालन गर्ने,
- निजी क्षेत्र, सामुदायिक संस्था, बालबालिका तथा किशोरकिशोरका क्लबहरू, समूह सञ्जाल र नागरिक समाजलाई परिचालन गर्ने,
- पोषणमैत्री वडा घोषणाको स्वीकृति दिने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहका लागि तोकिएका सूचकहरू पूरा भएको प्रमाणीकरण गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणाका लागि प्रदेशस्तरबाट हुने अनुगमनमा समन्वय गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणासम्बन्धी निर्णय गर्ने ।

४.६ वडा समिति

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा वडा स्तरको भूमिका:

- वडा तहका कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा पोषणलाई प्राथमिकतामा राख्ने,
- वडा तहका सामुदायिक संस्था टोल सुधार संस्था, आमा समूह, विद्यालय, बाल क्लब र नागरिक लगायतकालाई परिचालन गर्ने,
- पोषणमैत्री वडाका लागि तोकिएका सूचकहरू पूरा भएको प्रमाणीकरण गर्ने ।

४.७ विकास साभेदार, नागरिक समाज, प्राज्ञिक र निजी क्षेत्रको संलग्नता

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने सन्दर्भमा विकास साभेदारहरूको भूमिका देहायअनुसार रहनेछः

- अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय विकास साभेदार र गैर सरकारी क्षेत्रले प्रदेश तथा स्थानीय तहका योजनासँग तादात्म्यता हुने गरी आवधिक तथा क्षेत्रगत योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा स्रोत व्यवस्थापनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने,
- निजी क्षेत्रको सहभागिता सुनिश्चित गरी उत्तरदायी बनाउन अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति लगायत अन्य विषयगत मन्त्रालयको भूमिका रहने । उक्त विषयमा निजी क्षेत्रको सहभागिता प्रोत्साहित गर्न सार्वजनिक निजी साभेदारी अवधारणाको प्रवर्द्धन गरिने,
- प्राज्ञिक क्षेत्र तथा अनुसन्धानकर्ताले विभिन्न अध्ययनबाट तथ्य सिर्जना गरी नीति निर्मातालाई निर्णय प्रक्रियामा सहयोग गर्नेछन् ।

४.८ समुदायमा आधारित समूहहरूको भूमिका

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा तथा कार्यान्वयन गर्न समुदायमा आधारित समूह भूमिका देहायअनुसार रहनेछ:

- स्थानीय सरकारले निर्माण गर्ने नीति, कार्यक्रम तथा बजेट निर्माणमा प्रत्यक्ष संलग्न भई पोषणमैत्री स्थानीय शासनलाई मजबुत बनाउन योगदान दिनु,
- योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्म महिलाहरू, विपन्न, दलित, जनजाति तथा सीमान्तकृत समूहको सहभागिता बढाउनु,
- सामुदायिक योगदान तथा स्थानीय स्रोत-साधनमार्फत पोषणमैत्री गतिविधिलाई सहयोग पुर्याउनु,
- पोषणसम्बन्धी योजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सामुदायिक निगरानी, सामाजिक परीक्षण तथा सुझाव दिनु,
- कुपोषणलाई बढाउने हानिकारक परम्परा वा अभ्यास विरुद्ध जनचेतना र दबाव सिर्जना गर्नु,
- स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, खानेपानी, सरसफाइ लगायतका क्षेत्रमा कार्यरत निकायहरूबीच सहयोग पुर्याउने,
- स्थानीय स्तरमा देखिएका राम्रो अभ्यास, नवीन विचार वा प्रविधिलाई विस्तार गरी अन्य समूह वा समुदायमा फैलाउनु ।

४.९ बालमैत्री, वातावरणमैत्री, युवामैत्री र पोषणमैत्री स्थानीय शासनको अन्तर सम्बन्ध

बालमैत्री, वातावरणमैत्री र पोषणमैत्री स्थानीय शासनसम्बन्धी अवधारणाहरू एकअर्कामा पूरक र अन्तर्निर्भर शासन प्रणालीका रूपमा रहेका छन् । बालमैत्री स्थानीय शासनको मूल उद्देश्य बालबालिकाको अधिकार, सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु हो । यसैगरी, पोषणमैत्री स्थानीय शासनले गर्भवती, सुत्केरी, शिशु, बालबालिका, किशोरी तथा अन्य समुदाय सदस्यहरूलाई पर्याप्त पोषण उपलब्ध गराई कुपोषण न्यूनीकरण तथा स्वास्थ्य सुदृढीकरणमा योगदान गर्दछ । वातावरणमैत्री स्थानीय शासन भने स्वच्छ खानेपानी, सुरक्षित सरसफाइ, प्रदूषण नियन्त्रण, हरित क्षेत्र विस्तार तथा दिगो प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमार्फत स्वस्थ जीवनयापनलाई अभिवृद्धि गर्न केन्द्रित रहेको छ ।

बालमैत्री शासनलाई प्रभावकारी बनाउन पोषणमैत्री शासन अपरिहार्य हुन्छ, किनभने पर्याप्त पोषण बिना बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र संवेगात्मक विकास सम्भव हुँदैन । त्यस्तै, पोषण सुधारका लागि सुरक्षित पानी, स्वच्छ सरसफाइ र प्रदूषणमुक्त वातावरण आवश्यक पर्छ, जुन वातावरणमैत्री शासनमार्फत सुनिश्चित हुन्छ । वातावरणीय सुरक्षाले पोषण र बालबालिकाको स्वास्थ्य दुवैलाई सुदृढ पार्छ । युवामैत्री स्थानीय शासनले युवा, किशोर/किशोरीका हर्कहित तथा अधिकार तथा समाजमा रहेका बालबालिकाको पोषण, बालविवाह अन्त्य, हिंसाहरूबाट संरक्षक तथा स्वयंसेवा, जलवायु शासन, युवाक्लब तथा समूह गठन, परिचालन लगायतमा कार्य गर्ने गर्छ । यो युवामैत्रीको स्वयंसेवा, सचेतनाले पोषणमैत्रीमा समेत योगदान पुर्याउन सकिन्छ । यसरी, यी तीनै शासन प्रणालीहरू बहुक्षेत्रीय समन्वय र संस्थागत सहकार्य मार्फत कार्यान्वयन गर्दा मात्र समावेशी, दिगो र उत्तरदायी स्थानीय शासनको विकास गर्न सकिन्छ ।

पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यान्वयन प्रकृया

स्थानीय तहले पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनको लागि देहायका चरण पूरा गर्नुपर्नेछ ।

क्र.सं.	चरण	कार्यहरू
१	तयारी	<ul style="list-style-type: none"> पोषणमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा सम्बन्धी गाउँ/नगर सभा सदस्य, गाउँ/नगर कार्यपालिकाका पदाधिकारी, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिका पदाधिकारी र अन्य सरोकारवालालाई अभिमुखीकरण गर्ने, कार्यपालिकाबाट पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्न निर्णय गर्ने, आफ्नो क्षेत्रभित्रका सरोकारवालाको सहभागितामा पोषणमैत्री बनाउने सामूहिक प्रतिबद्धता गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्न आवश्यक आचारसंहिता तर्जुमा गर्ने, पोषणको अवस्था सम्बन्धी वस्तुगत विवरण (प्रोफाइल) तयार गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यान्वयन गर्ने वडाहरू छनौट गर्ने ।
२	योजना तर्जुमा	<ul style="list-style-type: none"> पोषणमैत्री स्थानीय शासनका सूचक प्राप्त गर्न क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूको एकीकृत योजना तर्जुमा गर्ने, छनोट भएको क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूको लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने, पोषणको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका निकायबाट पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि प्रतिबद्धता प्राप्त गर्ने, विकास साभेदार, सामाजिक संघसंस्था तथा निजी क्षेत्रका कार्यक्रमहरूलाई समेत स्थानीय तहको कार्यक्रम र बजेटमा आवद्धता कायम गर्ने ।
३	कार्यान्वयन	<ul style="list-style-type: none"> क्षेत्रगत निकाय, साभेदार र अन्य सरोकारवालाहरूबीच समन्वय र सहकार्य गर्ने, स्वीकृत वार्षिक क्रियाकलापहरूको कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय शासनको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने वडामा आवश्यकता अनुसार समुदायमा आधारित संस्थाहरूको गठन र परिचालन, पोषणमैत्री स्थानीय शासनका सूचक अनुसारको नतिजा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्ने ।
४	अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन	<ul style="list-style-type: none"> सरोकारवालाहरू समेतको सहभागितामा अनुगमन गर्ने, सूचक हासिल भए नभएको मूल्याङ्कन गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय शासनका सूचकका आधारमा प्रतिवेदन (स्थितिपत्र) तयार गरी सार्वजनिकीकरण गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय शासनको घोषणको लागि दफा १० बमोजिमको समितिबाट अनुगमन गर्ने, गरिउने ।
५	पोषणमैत्री वडा/गाउँपालिका/नगरपालिका घोषणा	<ul style="list-style-type: none"> सूचक हासिलको प्रमाणीकरण गर्ने, अनुगमन सिफारिस समितिको सिफारिस प्राप्त गर्ने, कार्यपालिकाबाट निर्णय गर्ने, सभाबाट अनुमोदन गर्ने ।

पोषणमैत्री स्थानीय शासनको संस्थागत संरचना

पोषणमैत्री स्थानीय शासनको संस्थागत विकास गर्न र पोषणसम्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन स्थानीय तहमा आवश्यक निकाय, समितिको गठन गर्नु पर्दछ। यस्ता संरचनाले संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच समन्वय सुनिश्चित गरी बहुक्षेत्रीय सहभागितामार्फत नीति निर्माण, योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउँछ। यस कार्यका लागि पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०८० को परिच्छेद ४ मा संस्थागत व्यवस्था र गठनहुने संस्थाका कार्यहरू उल्लेख गरेको छ।

६.१ गाउँ/नगरपालिका स्तरीय निर्देशक समिति:

अध्यक्ष/प्रमुख, गाउँ/नगरपालिका	अध्यक्ष
उपाध्यक्ष/उपप्रमुख, गाउँ/नगरपालिका	सदस्य
वडाका वडाध्यक्ष (सबै)	सदस्य
गाउँ/नगरपालिकाका महिला सदस्यमध्ये निर्देशक समितिले तोकेको एकजना	सदस्य
गाउँ/नगरपालिका दलित महिला सदस्यमध्ये निर्देशक समिति तोकेको एकजना	सदस्य
गाउँ/नगरस्तरीय नेपाल उद्योग वाणिज्य सङ्घको प्रतिनिधि	सदस्य
गाउँ/नगरपालिका स्तरीय नैसर्गिक संस्था महासङ्घ/सामुदायिक/सामाजिक/संस्थाका प्रतिनिधि एक जना	सदस्य
गाउँ/नगरपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य-सचिव

नोट: आवश्यकताका आधारमा आमन्त्रित रूपमा अन्य सरोकारवालालाई नै आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

६.१.१ निर्देशक समितिका कार्यहरू

- सङ्घीय र प्रदेश तहका नीतिहरूसँग अनुकूल हुनेगरी स्थानीय नीतिमा पोषणको विषय समावेश गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय शासनका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने,
- दीर्घकालीन, आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रममा पोषणमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू समावेश गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय शासनका लागि वडा तथा गाउँबस्ती पहिचान गर्ने र सोही अनुसारका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय शासनका लागि तोकिएका सूचकहरूलाई स्थानीयकरण गर्ने,

- पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनको लागि क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयनमा समन्वय गर्ने र सम्बन्धित महाशाखा/शाखा/ईकाइलाई आवश्यक निर्देशन दिने,
- स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूलाई पोषणमैत्री स्थानीय तहका लागि तयार गरिने एकीकृत योजनामा लगानी गर्न निर्देशन गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय शासनसम्बन्धी कार्यको अनुगमन, प्रगतिको समीक्षा र उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्ने,
- पोषणमैत्री वडा घोषणाको स्वीकृतिको लागि कार्यपालिकालाई सिफारिस गर्ने ।

६.२ वडास्तरीय सहजीकरण तथा कार्यान्वयन समिति

वडाध्यक्ष	अध्यक्ष
महिला वडासदस्य	सदस्य
दलित महिला वडासदस्य	सदस्य
वडा भित्रका विद्यालयमा भएका प्रधानाध्यापक/नर्स/महिला शिक्षकमध्ये बढीमा दुईजना	सदस्य
पोषण क्षेत्रमा काम गर्ने गैरसरकारी संस्था/सामुदायिक सामाजिक संस्थाका प्रतिनिधि एक जना	सदस्य
स्थानीय तहको वडामा काम गर्ने महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविका मध्ये एकजना	सदस्य
वडासचिव	सदस्य-सचिव

आवश्यकताको आधारमा वडा स्तरमा रहेका सामुदायिक संघसंस्था टोल सुधारसंस्था बालक्लब, युवा क्लब लगायतकालाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

६.२.१ सहजीकरण तथा कार्यान्वयन समितिका कार्यहरू

- पोषणमैत्री वडा बनाउन पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको पहिचान गर्ने,
- वडा तथा स्थानीय तहको योजना प्रक्रियामा पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू समावेश गर्न पैरवी गर्ने,
- पोषणमैत्री स्थानीय तहको सूचक प्राप्त गर्ने गरी क्रियाकलापहरूको तयारी र कार्यान्वयन गर्ने,
- महिला र बालबालिका तथा किशोर/किशोरीको लागि लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- पोषणमैत्री वडा घोषणाको लागि वडा समितिमा सिफारिस गर्ने,
- स्थानीय तहमा पोषणमैत्री स्थानीय शासनका लागि गैरसरकारी संस्था तथा अन्य निकायबाट सञ्चालित पोषण कार्यक्रम अनुगमन गर्ने र प्रतिवेदन लिने ।

पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणाको लागि पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०८० को अनुसूची २ बमोजिमका सूचक हासिल भएको हुनुपर्नेछ । पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्नु पूर्व तोकिए बमोजिमका सूचक हासिल भए/नभएको अनुगमन, मूल्याङ्कन गराउनु पर्नेछ । गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको वडा पोषणमैत्री भएको घोषणाको लागि सिफारिस जिल्लास्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिको व्यवस्था गरिएको छ ।

७.१ जिल्लास्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समिति

जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख	संयोजक
जिल्ला समन्वय समितिका उपप्रमुख	सदस्य
जिल्ला समन्वय समितिका सदस्य मध्येबाट संयोजकले तोकेका १ महिला सहित ३ जना सदस्य	सदस्य
अध्यक्ष, गैरसरकारी संस्था महासङ्घ नेपाल, जिल्ला समिति	सदस्य
अध्यक्ष, नेपाल पत्रकार महासङ्घ, जिल्ला समिति	सदस्य
अधिकृत प्रतिनिधि, जिल्ला प्रशासन कार्यालय	सदस्य
जिल्ला समन्वय अधिकारी	सदस्य-सचिव

७.१.१ जिल्ला स्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिको काम, कर्तव्य अधिकार

- सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकाबाट सूचक हासिल भएको जानकारी सहित अनुगमन तथा सिफारिसको लागि अनुरोध भई आएमा वडा अनुगमनको कार्यतालिका तय गर्ने,
- कार्यविधिमा तोकिएका सूचकहरू पूरा भए/नभएको सम्बन्धमा स्थलगत अनुगमन गर्ने,
- सूचक हासिल भएको अवस्थामा पोषणमैत्री वडा घोषणाको लागि सिफारिस सहितको अनुसूची ४ बमोजिमको प्रतिवेदन सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने,
- सूचक हासिल हुन बाँकी रहेको पाईएमा अनुगमनमा देखिएका विषयहरू समेत समेटे पृष्ठपोषण सहितको प्रतिवेदन सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने ।

७.२ प्रदेशस्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समिति

प्रदेश (नीति) तथा योजना आयोगका उपाध्यक्ष वा निजले तोकेको आयोगका सदस्य	संयोजक
अधिकृत प्रतिनिधि, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	सदस्य
प्रदेश मन्त्रालयका अधिकृत स्तरका प्रतिनिधि (स्वास्थ्य, कृषि तथा पशुपन्छी, खानेपानी, सरसफाइ, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक, शिक्षा, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालय मध्येबाट संयोजकले तोके बमोजिमका ३ जना)	सदस्य
गाउँ/नगरपालिकाका सम्बन्धित प्रदेशस्तरीय संघ र महासंघका प्रतिनिधि (१ जना)	सदस्य
गाउँ/नगरपालिकाका सम्बन्धित प्रदेशस्तरीय संघ र महासंघका प्रतिनिधि (१ जना)	सदस्य
अध्यक्ष, नेपाल पत्रकार महासंघ, प्रदेशस्तरीय समिति	सदस्य
संयोजकले तोकेको प्रदेश (नीति) तथा योजना आयोगको अधिकृत स्तरको कर्मचारी	सदस्य-सचिव

७.२.१ प्रदेशस्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकाबाट सूचक हासिल भएको जानकारी सहित अनुगमन तथा सिफारिसको लागि अनुरोध भई आएमा गाउँ/नगरपालिका अनुगमनको कार्यतालिका तय गर्ने,

कार्यविधिमा तोकिएका सूचकहरू पूरा भए/नभएको सम्बन्धमा स्थलगत अनुगमन गर्ने,

सूचक हासिल भएको अवस्थामा पोषणमैत्री गाउँ/नगरपालिका घोषणाको लागि सिफारिस सहितको अनुसूची ४ बमोजिमको प्रतिवेदन सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने,

सूचक हासिल हुन बाँकी रहेको पाईएमा अनुगमनमा देखिएका विषयहरू समेत समेटी पृष्ठपोषण सहितको प्रतिवेदन सम्बन्धित गाउँ/नगरपालिकालाई उपलब्ध गराउने ।

प्रदेश तथा जिल्ला स्तरीय अनुगमन तथा सिफारिस समितिले अनुगमन कार्यमा आवश्यक प्राविधिक सहयोगको लागि प्रदेश तथा जिल्लास्तरमा क्रियाशील संघसंस्थाको समेत सहयोग लिन सक्नेछ ।

पोषणमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन तथा घोषणा गरिएका गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको मन्त्रालय, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय एवम् सम्बन्धित विकास साभेदार समेतले कार्यविधिको दफा १० बमोजिमका अनुगमन तथा सिफारिस समितिसँगको समन्वयमा अनुगमन गर्न सक्नेछन् ।

७.३ पोषणमैत्री वडा घोषणा:

गाउँ/नगरपालिकाले देहाय बमोजिमको चरण पूरा गरी पोषणमैत्री वडा घोषणा गर्न निम्न प्रकृया अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

- वडा समितिबाट सूचक हासिल भएको प्रमाणीकरण सहित कार्यापालिकामा भएको अनुरोध,
- दफा १० बमोजिम जिल्ला स्तरीय अनुगमन सिफारिस समितिको सिफारिस,
- कार्यपालिकाको निर्णय ।

७.४ पोषणमैत्री गाउँ/नगरपालिका घोषणा:

गाउँ/नगरपालिकाले देहाय बमोजिमको चरण पूरा गरी पोषणमैत्री गाउँ/नगरपालिका घोषणा गर्न देहायको प्रकृया अवलम्बन गर्नु पर्दछ:

- कार्यपालिकाबाट सूचक हासिलको प्रमाणीकरण,
- दफा १० बमोजिम प्रदेशस्तरीय अनुगमन सिफारिस समितिको सिफारिस,
- कार्यपालिकाको निर्णय,
- सभाबाट अनुमोदन ।
- सबै वडालाई पोषणमैत्री वडा घोषणा गरिसकेपछि मात्र पोषणमैत्री गाउँपालिका/नगरपालिका घोषणा गर्नुपर्नेछ ।
- गाउँ/नगरपालिकाको वडा पोषणमैत्री घोषणा भएको जानकारी जिल्ला समन्वय समिति र प्रदेश सरकारलाई दिनु पर्नेछ ।
- गाउँ/नगरपालिका पोषणमैत्री घोषणा भएको जानकारी जिल्ला समन्वय समिति, प्रदेश सरकार र मन्त्रालयलाई दिनु पर्नेछ ।

७.५ पोषणमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन

देहायको अवस्था पूरा गरी स्थानीय तहले पोषणमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन गर्नेछन् ।

- कार्यविधिको अनुसूची ५ बमोजिमको पार्श्वचित्र तयार गरेको
- आफ्नो क्षेत्रभित्रका सरोकारवालाको सहभागितामा पोषणमैत्री बनाउने सामुहिक प्रतिबद्धता गरेको,
- गाउँ/नगरसभा वा कार्यपालिकाको बैठकबाट निश्चित समयावधि भित्र पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने निर्णय गरेको,
- पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न बजेट विनियोजन गरेको ।

अनुसूची १

(पोषणमैत्री स्थानीय शासनको दफा ३ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

पोषणमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू

कार्य	क्रियाकलाप
सचेतना र पैरवी	सभा तथा कार्यपालिका सदस्य तथा सरोकारवालाहरूलाई पोषणमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्ने,
	स्थानीय तहको पोषण प्रोफाइल अनुसार पोषण नीति तर्जुमा गर्न पैरवी गर्ने,
	आवधिक तथा वार्षिक योजनामा पोषणका क्रियाकलाप समावेश गर्न छलफल तथा पैरवी गर्ने,
	स्थानीय तहमा विभिन्न विधामा ख्याती प्राप्त व्यक्ति वा समूहलाई पोषण अभियन्ता मार्फत सचेतना र पैरवी गर्ने,
	स्थानीय खाद्य पदार्थमा पाईने पोषक तत्वहरूको सम्बन्धमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
	पोषणमैत्री आचरण र व्यवहार प्रवर्द्धन गर्न पैरवी गर्ने,
	बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले तोकेका लक्षित समूहको लागि कार्यक्रम तर्जुमा गर्न पैरवी गर्ने ।
मूलप्रवाहीकरण	पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणाका लागि रणनीति अनुसारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सभा तथा कार्यपालिका सदस्य तथा सरोकारवालाबाट प्रतिबद्धता गर्ने,
	पोषण सम्बन्धित विषयलाई वडा तथा स्थानीय तहको नीति, योजना, कार्यक्रममा समाहित गर्ने,
	पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू स्थानीय तहको सहभागितामूलक योजना तर्जुमाको विधिबाट छनोट गर्ने,
	स्थानीय तहको क्षेत्रगत योजनामा पोषणसँग सम्बन्धित विषयलाई समावेश गर्ने,
	क्षेत्रगत तालिमहरूमा पोषण विषय समावेश गर्ने,
	पूर्वाधार विकासको नीति, योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा पोषण संवेदनशील विषयलाई जोड दिने,
	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, जलवायु परिवर्तन, विपद्जोखिम न्यूनीकरण लगायतका अन्तरसम्बन्धित विषयहरूसँग सम्बन्धित नीति तथा योजना तर्जुमा गर्दा पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू समावेश गर्ने ।
संस्थागत विकास	बहुक्षेत्रीय पोषण योजनामा व्यवस्था भए अनुसारका समितिहरू क्रियाशील गराउने,
	गाउँ/नगरपालिका र वडामा पोषणमैत्री स्थानीय शासनको प्रभावकारिताको लागि सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने र जिम्मेवारी दिने व्यवस्था मिलाउने,
	पोषणमैत्री स्थानीय तह प्रवर्द्धनको लागि आवश्यकता अनुसार कार्यदल, कार्यटोली र समुदायमा आधारित संस्थाहरूको गठन र परिचालन गर्ने ।

<p>बहुक्षेत्रीय प्रयासको अवलम्बन</p>	<p>बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले पहिचान गरेको पोषणसँग सम्बन्धित क्षेत्रहरू कृषि, पशुविकास, खानेपानी तथा सरसफाइ, महिला बालबालिका, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शासकीय प्रबन्धलाई समन्वयनात्मक रूपमा परिचालन गर्ने,</p> <p>पोषण विशेष र पोषण संवेदनशील कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने,</p>
	<p>विषयगत क्षेत्रबाट हुने नियमित क्रियाकलापहरूलाई बहुक्षेत्रीय पोषण योजना तैस्रोले तोकेका लक्षित समूहमा सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिने,</p> <p>गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूलाई बहुक्षेत्रीय अवधारणा अनुसार सञ्चालन गर्ने,</p>
<p>सूचना, शिक्षा र सञ्चार</p>	<p>पोषण प्रोफाइलको तयारी, अद्यावधिक र सार्वजनिकीकरण गर्ने,</p> <p>पोषण सम्बन्धी श्रव्य दृष्य सामग्री उत्पादन र प्रसारण, जानकारी पुस्तिका (ब्रोसियर), लिफलेट, पम्प्लेट जस्ता छापा सामग्री प्रकाशन र वितरण गर्ने,</p> <p>संचार माध्यमसँग नियमित अन्तरक्रिया, छलफल गर्ने,</p> <p>विद्यालय भित्र र विद्यालय बाहिर रहेका किशोर/किशोरीहरूको लागि जीवन उपयोगी सीप सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।</p>
<p>क्षमता विकास</p>	<p>निर्देशक समितिका सदस्य, सभा तथा कार्यपालिका सदस्य तथा सरोकारवालाहरूलाई पोषणमैत्री स्थानीय शासनका रणनीतिमा आधारित भई क्षमता विकास गर्ने,</p> <p>विषयगत क्षेत्रका कर्मचारीहरूलाई पोषणमैत्री स्थानीय शासन प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनका लागि तालिम, गोष्ठि तथा अन्य क्षमता विकासका कार्य गर्ने,</p> <p>विद्यालय/स्वास्थ्य/खानेपानी उपभोक्ता व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, विद्यालयका शिक्षक/शिक्षिका, आमा/महिला समूहका सदस्यहरू, टोल विकास संस्थाका पदाधिकारी, महिला स्वयंसेविकाहरू, अगुवा कृषक र सामाजिक अगुवाको क्षमता विकासको लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,</p> <p>बहुक्षेत्रीय पोषण सम्बन्धी विषयमा वृहत् पैरवी तथा असल अभ्यासहरूको अनुशरण र आदानप्रदान गर्ने,</p> <p>स्रोत व्यक्ति एवं प्रशिक्षकहरूको सूची तयार गरी आवश्यकता अनुसार परिचालन गर्ने ।</p>
<p>सामाजिक परिचालन</p>	<p>महिला तथा बालबालिकाको कुपोषणको सवाल र कारणहरूलाई दृष्टिगत गर्दै लक्षित क्रियाकलापहरू घरपरिवार र समुदायस्तरसम्म सञ्चालन गर्ने,</p> <p>लैङ्गिक हिंसा, बालविवाह, छाउपडी, कमलरी, देउकी लगायत सामाजिक कुप्रथा एवं अन्धविश्वास, कुटीति, कुसंस्कार विरुद्ध सामाजिक अभियान सञ्चालन गर्ने,</p> <p>खुला विशामुक्त पूर्ण सरसफाइ युक्त, पूर्ण खोप, पूर्ण साक्षर, घरभित्रको धुवाँमुक्त, बालमैत्री, वातावरणमैत्री जस्ता विभिन्न अभियानमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,</p> <p>लक्षित समूहमा उच्चमशीलता प्रवर्द्धन गरी आयस्तर वृद्धि गर्ने,</p> <p>विद्यालय/स्वास्थ्य/खानेपानी उपभोक्ता व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, विद्यालयका शिक्षक/शिक्षिका, आमा/महिला समूहका सदस्यहरू, टोल विकास संस्थाका पदाधिकारी, महिला स्वयंसेविकाहरू, अगुवा कृषक र सामाजिक अगुवालाई पोषण प्रवर्द्धनमा परिचालन गर्ने,</p> <p>पोषणसँग सम्बन्धित विद्यमान सकारात्मक व्यवहारको पहिचान र प्रोत्साहन गर्न अभियन्ता, आदर्श व्यक्ति, समूह, संस्थाहरूलाई परिचालन गर्ने,</p>

	महिला तथा बालबालिकाको कुपोषणको सवाल र कारणहरूलाई दृष्टिगत गर्दै लक्षित क्रियाकलापहरू घरपरिवार र समुदायस्तरसम्म सञ्चालन गर्ने,
लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन	लक्षित समूहको पहिचान गरी उनीहरूको सहभागितामा, पोषण लक्षित तथा पोषण संवेदशील कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । बहुक्षेत्रीय पोषण सम्बद्ध सबै सरोकारवाला, सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबीच समन्वय गरी एकीकृत कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजसँग सहकार्य	प्रतिस्पर्धी बजार मूल्यमा स्थानीय बजारमा खाद्य सामग्री नियमित उपलब्धता गराउने, व्यवसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत पोषणसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने, बजारमा उपलब्ध गराईने खाद्यान्नको गुणस्तर र स्वच्छता कायम गर्ने, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू समेतको सहभागितामा गरिने बजार अनुगमनमा सहयोग गर्ने ।
सुशासन	पोषणमैत्री स्थानीय तह प्रवर्द्धनका लागि गरिएका क्रियाकलाप र सोको प्रगति कार्यालयको सूचना पाटी, वेबसाईट तथा आवश्यकता अनुसार आमसंचार माध्यमबाट नियमित रूपमा सार्वजनिकीकरण गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचक हासिलको लागि तोकिएका संरचना तथा क्षेत्रहरूलाई जवाफदेही बनाउने, स्थानीय तहले पोषणमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनका लागि सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाई जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
नतिजामुखी अनुगमन	पोषणमैत्री स्थानीय शासनको लागि तोकिएको सूचकको आधारमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन गर्ने, पोषणसम्बन्धी अनुगमनमा स्थानीय विकासका साभेदार तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास समुदायसंगको सहकार्य र साभेदारी गर्ने, स्थानीय तहको आबधिक समीक्षामा पोषणको नतिजा समावेश गर्ने र विकास साभेदार निकायबाट सम्पादित कामको समेत प्रगति समीक्षा गर्ने, अनुगमन सूचक निर्धारण गरी उत्कृष्ट काम गर्ने व्यक्ति, अभियन्ता संस्था, विकास साभेदार, अन्य सहयोगी निकाय, वडा पुरस्कृत गर्ने ।
मूल्याङ्कन र दिगोपनको सुनिश्चितता	पोषणमैत्री स्थानीय तहको लागि तोकिएका सूचकहरू हासिलको दिगोपनाको लागि कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने, प्रत्येक वर्षको वार्षिक समीक्षामा सूचकमा आधारित भई प्रगति विवरण सार्वजनिक गर्ने, पोषणमैत्री स्थानीय तहका सूचकका उपलब्धिको प्रत्येक २ वर्षमा तेस्रो पक्षबाट मूल्याङ्कन गर्न सकिने ।

अनुसूची २

(दफा ४, दफा ९ र दफा १० सँग सम्बन्धित)

पोषणमैत्री स्थानीय शासन मूल्याङ्कनका सूचकहरू

सि.नं.	सूचक नं.	सूचक	अवस्था	पुष्ट्याङ्कका आधार
स्वास्थ्य				
१	१.१	पोषणमैत्री स्वास्थ्य संस्थाको प्रतिशत	१००%	पोषणमैत्री स्वास्थ्य संस्था कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७९ वर्माजिम सूचक पूरा भएको, एकीकृत स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IHMS) एवं स्थानीय तहको प्रतिवेदन
शिक्षा				
२	२.१	चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिका मध्ये प्रारम्भिक बालविकास कक्षमा भर्ना भएका बालबालिकाको प्रतिशत	१००%	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
३	२.२	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भएका सहजकर्ताहरू मध्ये पोषण सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम प्राप्त गरेका सहजकर्ताहरूको प्रतिशत	१००%	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
४	२.३	आधारभूत शिक्षा (१ देखि कक्षा ८ सम्म) पूरा गर्ने बालबालिकाको प्रतिशत	१००%	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
५	२.४	स्थानीय तहले बनाएको स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषण तथा बाल अधिकार सम्बन्धी विषय समावेश	गरेको	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
६	२.५	स्थानीय तहले बनाएको स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषण तथा बाल अधिकार सम्बन्धी विषय समावेश	≥९०%	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
		खाद्यवस्तुको प्रयोग गर्ने विद्यालयको प्रतिशत		
७	२.६	विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, शिक्षक विद्यार्थी लगायत सरोकारवालाको सहभागितामा पोषण दिवस सप्ताह मनाउने विद्यालयको प्रतिशत	≥९०%	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन
महिला तथा बालबालिका				
८	३.१	न्यायिक समिति, प्रहरी, एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रमा दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसाका घटना मध्ये फछ्छ्यौट भएका घटनाको प्रतिशत	≥८०%	प्रहरी र एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रको प्रतिवेदन, न्यायिक समितिको प्रतिवेदन

९	३.२	महिनावारी हुँदा स्वास्थ्य र सुरक्षाको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त स्थानमा राख्ने घरधुरीको प्रतिशत	०%	स्थानीय तहको प्रतिवेदन
१०	३.३	२० वर्ष उमेर नपुग्दै बच्चा जन्माउने महिलाको संख्या	०	स्वास्थ्य संस्थाको प्रतिवेदन, वडा समितिको प्रतिवेदन
११	३.४	सुनौला हजार दिनका घरपरिवारका सासु/बुहारी वा श्रीमान्/श्रीमती बीच पोषणसम्बन्धी अनुशिक्षण भएका वडाको प्रतिशत	१००%	स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन
१२	३.५	वडामा गठन भएका युवा/बालसञ्जालका सदस्यलाई पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण गरिएका वडाको प्रतिशत	≥९०%	स्थानीय तहको प्रतिवेदन

खानेपानी तथा सरसफाइ

१३	४.१	आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका घरधुरीको प्रतिशत	१००%	NWASHS स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन
१४	४.२	आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका घरधुरीको प्रतिशत	१००%	NWASHS स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन
१५	४.३	शौचालय गएपछि, बालबालिकाको दिशा धोएपछि, खाना खानु अघि, बालबालिकालाई दूध खुवाउनु अघि, फोहोर चलाएपछि, साबुनपानीले हातधुने परिपाटीको विकास भएको घरधुरीको प्रतिशत	१००%	स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन
१६	४.४	आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका संस्थाको प्रतिशत	१००%	NWASHS स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन
१७	४.५	आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका संस्थाको प्रतिशत	१००%	NWASHS स्थानीय तहको वार्षिक प्रतिवेदन

कृषि विकास

१८	५.१	करेसावारी भएका घरधुरी मध्ये सागशब्जी, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन गरेका घरपरिवारको प्रतिशत	≥८०%	नमूना घर परिवार सर्वेक्षण प्रतिवेदन र बजार अनुगमन प्रतिवेदन
१९	५.२	अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफूल लगायतका खानाको नियमित उपभोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत	≥८०%	नमूना घर परिवार सर्वेक्षण प्रतिवेदन
२०	५.३	स्थानीयस्तरमा पाईने रैथाने वाली प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन	भएको	कृषि विकास शाखाको प्रतिवेदन
२१	५.३	खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणको (Food hygiene and quality) बजार अनुगमन भएको पटक (वार्षिक)	≥३%	अनुगमन प्रतिवेदन

पशुपन्धी विकास

२२	६.१	व्यवस्थित पशुपन्धी पालन गरी उपभोग गर्ने कृषक घरपरिवारको प्रतिशत	≥८०%	पशुविकास शाखाको प्रतिवेदन
२३	६.२	दुग्धजन्य पदार्थहरू (दूध, दही, घिउ, पनीर, चीज), अण्डा तथा मासुजन्य (माछा, मासु) नियमित उपभोग गर्ने घरपरिवारको प्रतिशत	≥८०%	नमूना घर परिवार सर्वेक्षण प्रतिवेदन, पशुविकास शाखाको प्रतिवेदन
२४	६.३	पशुजन्य खाद्यवस्तु (प्रतिव्यक्ति वार्षिक दूध ९१ लि., मासु १४ के.जी, अण्डा १५० वटा) उपलब्धता भएको परिवारको प्रतिशत	≥९०%	नमूना घर परिवार सर्वेक्षण प्रतिवेदन, पशुविकास शाखाको प्रतिवेदन

पशुपन्धी विकास

२५	७.१	गाउँ/नगरपालिका स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठकको संख्या	≥२	बैठकको निर्णय पुस्तिका
२६	७.२	वडास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजीकरण समितिको बैठकको संख्या	≥२	बैठकको निर्णय पुस्तिका
२७	७.३	स्थानीय तहको आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना अनुसारका कार्यक्रम समावेश	भएका	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम
२८	७.४	गाउँ/नगरपालिकाले अनुदान तथा आन्तरिक आयबाट पोषण कार्यक्रमका लागि बजेट विनियोजन	गरेको	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम
२९	७.५	पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमको समन्वय र सहजीकरण गर्न बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले गरेको व्यवस्था बमोजिमको सचिवालयको क्रियाशीलता	रहेको	स्थानीय तहको प्रतिवेदन
३०	७.६	स्थानीय तहको पोषण प्राश्वचित्र तयार गरी नियमित अद्यावधिक	गरेको	अद्यावधिक प्राश्वचित्र
३१	७.७	स्थानीय तहमा पोषण कर्नरको स्थापना	भएका	पोषण कर्नर स्थापना भएको
३२	७.८	गाउँ/नगर कार्यापालिकामा छुट्टै स्तनपान कक्षको व्यवस्था	भएको	पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको अनुगमन प्रतिवेदन
३३	७.९	स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजनामा विपद् पूर्व र विपद् पश्चात गरिने पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीको योजना समावेश	भएको	विपद् व्यवस्थापन योजना
३४	७.१०	बाल पोषण भत्ता वितरणको समयमा बालपोषणको महत्त्व र उच्चतम सदुपयोग सम्बन्धी सचेतना। अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको प्रतिशत	≥९०%	अभिमुखीकरण प्रतिवेदन

अनुसूची ३

(स्वास्थ्य मन्त्रालयको पोषणमैत्री स्वास्थ्य संस्था कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७९ को दफा ९.१ को व्यवस्था बमोजिम)

सूचक नं.	सूचक	अवस्था	अंक
१	गर्भवती महिलाले कमिमा ८ पटक पूर्व प्रसूती जाँच गरेको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
२	गर्भवती महिलाले कमिमा ३ पटक उत्तर प्रसूती जाँच गरेको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
३	गर्भवती महिलाले गर्भ अवधिभर १८० चक्क आइरन फोलिक एसिड चक्क खाएको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
४	स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएका महिलाहरूको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
५	स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका बालबालिका मध्ये जन्मेको १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरुवात गर्ने शिशुको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
६	६ देखि ५९ महिनाका बालकालिकाले वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल पाएको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
७	१२ देखि ५९ महिनाका बालकालिकाले वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी पाएको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
८	२४ महिनासम्मका बालकालिकाले नियमित वृद्धि अनुगमन गरेको औसत पटक	>१८	१
		१५-१८	०.५
		<१८	१७

९	वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये जन्मे देखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराएको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
९	वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये जन्मे देखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराएको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
१०	वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये ६ महिनापश्चात् स्तनपानका साथै समयमै थप खानाको सुरुवात गरेको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
११	वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत	<५	१
		५-१०	०.५
		>१०	०
१२	कम तौलका शिशुको जन्म प्रतिशत	<५	१
		५-१०	०.५
		>१०	०
१३	पूर्ण खोपयुक्त स्वास्थ्य संस्था भएको	भएको	१
		नभएको	०
१४	पूर्ण मात्रामा (१८० स्याचेट) बालभिट्टा पाएका बालबालिकाको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
१५	बालबालिकालाई भ्रडा पखाला लागेको बेला जिंक चक्की र पुर्नजलीय भोल खुवाउने गरेको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०
१६	२६ हप्तासम्म आईरन फोलिक एसिड चक्की पाएका किशोरीको प्रतिशत	>९०	१
		६०-९०	०.५
		<६०	०

वर्गीकरण

जम्मा प्राप्ताङ्क	अवस्था
१५ देखि १६	पोषणमैत्री घोषणाका लागि योग्य
१३ देखि १४	पोषणमैत्री उन्मुख स्वास्थ्य संस्था
१२ वा सोभन्दा कम	पोषणमैत्री उन्मुख नभएको

सन्दर्भ सामग्रीहरू

नेपालको संविधान

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८

राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८०

सोह्रौँ योजना (२०८१/०८२-२०८५/०८६)

सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०८२

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् २०२२

विद्यालय दिवा खाजा प्रारूप, २०८१, नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम स्रोत सामग्री, २०७८

बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-तेस्रो, (आर्थिक वर्ष, २०८०/८१- २०८७/८८),

प्रारम्भिक बालविकास राष्ट्रिय रणनीति, २०७७-२०८८,

पोषणमैत्री स्थानीय तह कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८,

राष्ट्रिय पोषण रणनीति, २०७७

पोषणमैत्री स्थानीय शासन्
संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका,
२०८२

